

ƏZİM ƏZİMZADƏNİN ŞƏXSİ ARXIVI

BAKI – 2006

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

1

Anadan olmasının 125 illiyinə

ƏZİM ƏZİMZADƏNİN ŞƏXSİ ARXIVI

BAKI – NURLAN – 2006

Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu elmi şurasının 1-2 dekabr 2005-ci il tarixli 12 №-li iclasının qərarı ilə nəşr edilir.

Nəşrə hazırlayan: Mehri Məmmədova,
filologiya elmləri namizədi

Redaktoru: Məmməd Adilov,
filologiya elmləri doktoru

Kompüter icraçısı: Tərənə Abdullayeva

ÖN SÖZ

Anadan olmasının 125 illiyini qeyd etdiyimiz görkəmli xalq rəssamı, mollaşərəddinçi Əzim Aslan oğlu Əzimzadənin (1880–

1943)* şəxsi arxivi 1951–ci ildə AMEA Əlyazmalar İnstitutuna verilmişdir. Bu arxiv zəngin olmasa da, buradakı 40 saxlama vahidinə bölünmüş sənədlər öz sahibinin həyat yolunu, yaradıcılığının müəyyən hissəsini öyrənmək baxımından qiymətli mənbələrdir.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Əzim Əzimzadənin bütün şüurlü ömrünü sərf edərək ecazkar firçasından çıxan rəsm əsərləri, onun qiymətli yaradıcılığının əsas hissəsi arxivdə təmsil olunmamışdır.

Oxuculara təqdim edilən bu kitabda verilmiş “Mənim səfərim” memuarı maraqlı olub, əski əlifbada yazılmışdır. Transfoneliterasiyası hazırlanmış həmin əsərdə, eləcə də başqa materiallarda dil və üslub xüsusiyyətləri olduğu kimi saxlanmışdır.

Arxiv materialları içərisində Əzim Əzimzadənin şəxsiyyətinə aid aşağıdakı ştamplər–sənədlər kitaba daxil edilməmişdir:

Mandatlar:

Azərbaycan Şuralar Qurultayında həlledici səsə malik olması haqqında;

Ümum Azərbaycan Şuralar Qurultayının Firqə Qrupunun üzvü olması haqqında;

* Bəzi arxiv materiallarında göstərilmiş təvəllüd tarixi və yeri bu ensiklopedik məlumatdan fərqlənir (*red.*).

Sovet Arxitektorlarının Ümum Azərbaycan Qurultayı nümayəndəsi olması haqqında – s.v. 14;

VII Zaqafqaziya Sovetlər Qurultayında nümayəndə olması haqqında;

II Aşıqlar Qurultayında nümayəndə olması haqqında – s.v. 17;

Fövqəladə IX Ümum Azərbaycan Soveti Qurultayında nümayəndə olması haqqında – s.v. 16.

Vəsiqələr:

Voroşilov Dairə Şurasının üzvlük vəsiqəsi – s.v. 13;

Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənəti dekadasında iştirakı haqqında – s.v. 25;

SSRİ Rəssamlar İttifaqının üzvü olması haqqında – s.v. 25.

Dəvətnamələr:

Müxtəlif şənliklərə və rəsmi tədbirlərə – s.v.15;

Mərkəzi Pionerlər evinə;

SSRİ Rəssamlar İttifaqına;

Ermənistan İncəsənət İdarəsinə – s.v. 22;

Ə.Əzimzadənin vəfatının 5-ci ildönümü münasibəti ilə təşkil olunmuş sərgiyə – s.v. 29.

Bilet – № 844. Bakı Sovetinin üzvü olduđu bildirilir – s.v. 16.

Təliqə – Lyaşkoviç Bakı Şəhər İcraiyyə Komitəsindən aldığı teleqramın məzmununu Əzimzadəyə bildirir – s.v. 24.

Məramnamə – “Molla Nəsrəddin gecəsi” haqqında – s.v . 38.

Kataloq – Azərbaycan qadın rəssamlarının VI yaradıcılıq sərgisinin kataloqu – s.v. 40.

TƏRCÜMEYİ – HALLARI

GÖZƏL SƏNƏTKAR*

Rəssam Əzimzadə

(Əzim Əzimzadə yoldaşın 20 illik yubileyi münasibətilə)

Əzimzadə yoldaş 1884-cü ildə fəqir bir kəndli ailəsində doğulmuşdur. Birinci təhsili Bakı şəhər məktəbində almış və oranı bitirdikdən sonra təhsilini davam etdirmək üçün maddi qüvvəsi

* Materialın cüzi fərqlənən əlyazma variantı s.v. 8 şifrəsi altında saxlanılır
(red.).

olmadığından, özbaşına, inadlı əməklə məlumatını təkmilə məcbur olmuşdur.

Yenicə müstəqillən ayaq tutmağa başlar– başlamaz, Əzimzadə yoldaş özünü böyük ehtiyac içində görərək, həyat mübarizəsinin bütün acılarını dadmış və eyni zamanda böyük bir ailə saxlamaq məcburiyyətində qalmışdır. Beləliklə, Əzimzadə yoldaş cavanlıq yaşını min dürlü məşəqqətlə keçirmişdir.

1907–ci ildə Əzimzadə yoldaş «Hümmət» firqəsinə girir və aktiv fəaliyyətə başlayır. Təxminən o zamanlarda birinci şəkilləri «Molla Nəsrəddin» məcmuəsində görünməyə başlayır.

Fəqət, tezliklə Bakıdan getməyə məcbur olaraq fəaliyyəti dayandırılır. Ağır ehtiyac içində Əzimzadə yoldaş bir neçə il müddətində Qafqaziya, İran, Ərəbistan və Rusiyanı gəzib– dolaşır.

1912–ci ildə yenidən Bakıya qayıdaraq, yenə yoldaşlar ilə əlaqə və rəbitəni təzələndirir və bir tərəfdən, rəssamlıq, digər tərəfdən, ədəbi–ictimai fəaliyyətə başlayaraq, fırça və qələmi ilə proletar mənafeini müdafiə edir. Əlbəttə, burası Əzimzadə üçün cəzasız keçə bilməzdi. O zaman hər kiçik açıq fikri amansız bir surətdə boğan Rus çarizmi, çar jandarmaları, xanlar,

bəylər və sair çürük dərəbəylik töküntülərinin zülm və sitəmlərinə qarşı mübarizə aparmaq kimi üsyançılıq üstündə Əzimzadənin evini axtarıb, özünü də həbs edirlər.

Həbsdən azad olduqdan sonra Əzimzadə yoldaş yenə ədəbi –bədi fəaliyyətilə xüsusi əlaqədə olaraq, ictimai –siyasi fəaliyyətini davam etdirir.

O zamanlar Azərbaycanda nəşr olunmuş bir çox məzhəkə məcmuələrində Əzimzadə yoldaşın külli miqdarda şəkilləri dərc edilmişdir. 1917–ci ildə mart vətəndaş müharibəsindən sonra «Hümmət» firqəsinin tövsiyəsi və Alyoşa Caparidze yoldaşın şəxsi israrı üzrə Əzimzadə yoldaş Bakı Şurası İcraiyyə Komitəsi tərəfindən təşkilatçı sifətilə Salyana və Lənkəran qəzasına göndərilir. Bakının türklər tərəfindən işğalı ərəfəsində Əzimzadə yenə də Lənkərana gedir və 8 ay məşəqqət və əzablar çəkdikdən sonra Bakıya qayıdır. Burada şəhər məktəblərində müəllimlik etməklə bərabər, eyni zamanda da mərkəzi işçi klubunda işləyir.

1920–ci ildə Əzimzadə yoldaş Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən Gəncə maarif işçiləri qurultayına göndərilir və oradan qayıtdıqdan sonra işçilərin ümumi yaşayış evlərində mədəni işləri aparan «Fövqəladə üçlüyə» sədr seçilir. Və 21–ci ildə Maarif Komissarlığı tərəfindən Dövlət Türk Teatrosuna bədii şöbənin müdiri təyin edilir.

1922–ci ildə Ruhulla Axundov yoldaş tərəfindən türkcə «Kommunist» qəzetəsinə çağırılaraq, Əzimzadə yoldaş bədii şöbənin müdiri sifətilə çalışır

və bu vaxtacan məzkur vəzifədə davam etməklə bərabər, eyni zamanda «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin də dəyişməz əməkdaşı sifətilə işləyir.

Əzimzadə yoldaş 1922–ci ildə Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası namizədliyinə təsdiq edilərək, 1925–ci ildən üzvdür.

(«Maarif və mədəniyyət», 1927– ci il, №4– 5, səh. 50).

s.v.32.

Биография т. Азим –заде

Тов. Азим- заде родился в 1884 году в бедной крестьянской семье. Образование он получил в Бакинском городском училище, по окончании которого за неимением средств к продолжению образования должен был сам усидчивым и упорным трудом пополнять свое образование.

В борьбе с жестокой действительностью, полной всевозможных лишений и горьких разочарований, провел тов. Азим - заде свои юные годы.

В 1907 году тов. Азим–заде вступает в партию «Гуммет» и активно работает на партийной работе. К этому времени приблизительно относятся его первые работы, появившиеся в журнале «Молла Насреддин». Работа эта однако была прервана вследствие его

вынужденного отъезда из Баку. Все эти годы он мытарствовал по Кавказу, Персии, Аравии и России, преследуемый и подгоняемый все той же острой нуждой.

В 1912 году тов. Азим-заде мы снова застаем в Баку, где он опять восстанавливает связь с товарищами и отдается художественной и литературно-общественной работе, защищая своей кистью и пером интересы пролетариата. Это обстоятельство, конечно, не могло пройти для него безнакаzano. Русский царизм, свирепо душивший тогда малейшее проявление всякой живой мысли, не говоря уже о такой «крамоле», как борьба против произвола царских жандармов и насилия ханско - бекской клики и прочей феодальной гнилы, обрушился гневом на тов. Азим - заде: в доме у него был произведен обыск, а сам был арестован.

Очутившись на свободе тов. Азим-заде продолжает свою общественно-политическую деятельность, тесно связанную с его литературно-художественной работой. Работы тов. Азим-заде разбросаны в многочисленных турецких юмористических и сатирических журналах, издававшихся в то время в Азербайджане.

В 1918 году, после мартовской гражданской войны, по рекомендации партии «Гуммет» и по личному настоянию тов. Алеши Джапаридзе, тов. Азим - заде был командирован Исполнительным комитетом Бакинского совета в качестве организатора в Сальянский, а затем в Ленкоранский уезды. Накануне взятия Баку турками тов. Азим - заде уехал снова в Ленкорань и спустя 8 месяцев после долгих испытаний и затруднений возвратился в Баку. И тут поступил преподавателем в городские школы, работая одновременно и в Центральном Рабочем клубе.

После советизации Азербайджана тов. Азим - заде сразу становится в ряды созидателей новой жизни в качестве организатора отдела искусств при Наркомпросе.

Вместе с тем он вел художественную работу в политуправлении АССР. В партии по отделу работы в деревне при ЦК АКП.

В 21 году был назначен Наркомпросом в Государственный Тюркский Театр заведующим художественной частью.

В 1922 году тов. Азим - заде был приглашен тов. Рухулла Ахундовым в редакцию газ. «Коммунист» (тюркский), где работает в качестве заведывающего художественным отделом и по сей день, состоя одновременно и неизменным сотрудником седого «Молла Насраддин».

По случаю выхода 1000 № газ. «Коммунист» тюрк. в 1923 г. тов. Азим - заде был отмечен за свои заслуги перед печатью и был награжден званием Героя труда.

В 1923 году тов. Азим - заде был утвержден кандидатом, а с 1925 года состоит членом АКП.

s.v.32.

Автобиография

Я родился в 1880 году, 25 апреля, в городе Баку в семье крестьянина селения Новханы, бывшего Бакинского уезда. Детство мое протекало в патриархальной семье и эта обстановка не дала мне возможности получить

должное образование. Я успел окончить городскую школу с тремя отделениями. Уже с юных лет я вынужден был работать наемным трудом, работая курьером, приказчиком и в часы досуга я все время рисовал и занимался самообразованием. Я изучил русский, Иранский языки и литературу и пополнял свое образование. В 1910 году я был уже оформившимся художником и участвовал в литературной жизни города Баку. Одновременно я преподавал у себя дома. С 1905 года я сотрудничал в журнале «Молла Наср Эддин» в качестве корреспондента – сотрудника.

С 1912 года я начал заниматься педагогической деятельностью в русско – татарской школе в качестве народного учителя рисования вплоть до 1920 года.

В дни апрельской революции я был приглашен в Наркомпрос и был избран председателем II отдела искусств, на каковой работе пробыл около полтора года. В это время я работал в Кав. Рост. в качестве художника-сатирика.

В 1922 я работал в редакции газеты «Коммунист» (азерб). В 1927 году по указанию покойного Сергея Мироновича Кирова в день Пролетарской печати, 5 мая мне был устроен юбилей и присвоено звание Народного художника республики Аз ССР. В 1929-30 г. по решению ЦК КП (б) Аз. я был направлен в распоряжение НКП и назначен директором Аз. гос. художественного техникума, где пробыл до 1937 г. В 1938 г. я участвовал в декаде Азербайджанского искусства в Москве, где был удостоен высокой награды орденом «Знак Почета».

В последнее время я состоял председателем Оргкомитета Союза художников, но вследствие болезни от этой работы освобожден и ныне являюсь только его членом.

На основании решения Комиссии Спецлечкомиссии при НКЗ Аз ССР я по болезни вообще освобожден от какой бы то ни было административной работы и ныне работаю все время дома, выполняя отдельные тематические задания различных организаций: музеев, исторического института, редакции и других.

Подпись: (Азим - заде Азим)

г. Баку, 23 апреля 1939 года.

с.в. 20

ОРГКОМИТЕТ ССХ и С. Аз.

(Заполнить чернилами четко, давая на все вопросы ответы).

ЛИЧНАЯ КАРТОЧКА № ...

Фамилия – Азимзаде

Имя – Азим **Отчество** – Асланович

Когда был принят на учет в Оргкомитет – со дня орган. Оргкомитета

1. **Год, месяц и место рождения** – 25 апреля 1880 года г. Баку
2. **Национальность** – Азербайджанец
3. **Социальное положение** – Служащее
4. **Социальное происхождение** – Крестьянин
5. **Семейное положение (состав семьи)** – 10 душ
6. **Партийность, № парт. бил. и время вступления** –
№ 1449640, июнь 1925
 - а) **Состоял ли раньше в ВКП(б), если состоял, то указать причину выбытия или исключения** – нет
 - б) **Состоял ли в других партиях** – нет
7. **Член ВЛКСМ с какого года** – нет
 - а) **Состоял ли раньше в ВЛКСМ, если состоял, указать причину выбытия**
– нет
8. **Член профсоюза с какого года рабпросвещ.** – с 1912 г.
9. **Образование общее** – Низшее
 - а) **Образование специальное, какое учебное заведение окончил, когда где**
– нет
 - б) **Каким языком кроме родного свободно владеет** – Рус. армян. перс. тур.
 - в) **Знает ли иностранные языки, указать какие** – Персидск и турец.
10. **Был ли в Красной Армии, где, когда, в качестве кого и участвовал ли в боях** – нет

- а) Был ли в царской армии или в других армиях, когда и в качестве кого (чин) – нет
- б) Служил ли в армиях и отрядах, боровшихся против советской власти, в качестве кого, в каких, когда и где – нет
- в) Отношение к воинской обязанности (в запасе ли, какое звание) – нет
11. Был ли иностранно подданным – нет
12. Был ли за границей, где, когда, сколько времени – 1910 г. в Ираке, 2 месяц.
- а) Живет ли кто-либо из родственников за границей (указать их имущественное, социальное положение) и поддерживаете ли вы с кем-нибудь связь – нет
13. Состоял ли под судом и следствием, когда и за что – нет
14. Трудовой стаж как художника и специальность – 34 года. Худож. с 1905 года
15. В каких художественных обществах и группах состоял (где, когда) – нет
16. Участвовал ли в выставках, где, когда – Неоднократно в Париже, в Лондоне и в Италии
- а) Работа в издательствах и какого рода работы исполнял – Оформлял книги, плакаты и Иллюстрации и т.д.
- б) Делал ли самостоятельные проекты, оформления центр. площадей и больших выставок – Да
- в) Какие самостоятельные постановки выполнял и в каких театрах – В опере, в Азерб. драме, в Арм драме и в д. театрах
17. Приобретены ли работы в музее, когда, какие музеи, сколько работ – во всех театр., музеях и научных учреждениях Азерб. и Москвы
18. Присвоено ли специальное звание, когда и кем – По ук. тов. С.М.Кирова в 1927 году в моем юбилее получил звание Нар. Худож. Азербайд., в декаде Искусств Азерб. удостоен ордена « Знак почета».
19. В каких областях изобразительного искусства работаете и какую считаете основной – Во всех областях Изобр. искусства имею свою самостоятельную школу.
20. Участие в общественной жизни, указать выборные должности (когда, где) – Всегда работал, подробности не помню.

21. **Участие в педагогической работе (где, когда и сколько времени)** – С 1910 года вплоть до 1920 года нар учитель.
22. **Участие в печати (если имеются труды, указать их)** – Все время во всех газетах и журналах, подробности не помню.
23. **Жилищные и производственные условия** – Хорошие
- а) **Размер жилплощади** - 38 квадр. метров
- б) **Размер мастерской** – не имею
24. **Место работы, должность и адрес учреждения** –Оргкомитет, в качестве члена оргкомитета
25. **Домашний адрес и телефон** – Сурахан. ул. д № 159, д. тел 357-74
26. **Адрес мастерской** – Там же
Сведения давал 23 апреля 1939 г.

Подпись:

s.v. 20.

XATIRƏLƏRİ

MƏNİM SƏFƏRİM

Mən 1884[-cü ildə] anadan Bakı şəhərində Kamenistı küçədəki 96 nömrəli evdə doğulmuşam aprel ayının 30-ncü günü gecə saat 12-də. Valideynimin üçüncü övladıyam. Mənim tərbiyəmdə ata nənəm Qızana Ələsgər qızı çox çalışmışdır. Məktəb tərəfdən ən böyük məhrumlardanam. Atam əvvəlcə Hacı Axund Mola Hüseyn axundun, sonralar Ağa Mirələkbər

və Ağa Mirələsgərin müridlərindən olub. Mən əcnəbi dili oxumaqdan bütünlüklə məhrum olmuşam. Şəriətə bu ağalar əcnəbi dili oxuyub-oxutduran şəxsə deyirdilər: Hədisdə peyğəmbər buyurubdur: «Mən təşəbbəhə biqövmin məfadi»-mövcübincə oxutmaq hərəmdir. Ancaq bu vaxt ağaların öz balaları gimnaziyada oxuyurdular və professor Mirəsədulla Mirqasımov Ağa Mirələsgərin oğludur. Bu faktı atama dedikdə, atam mən deyən sözün həqiqətinə varmaqdan, məni danlayıb, hətta ağalara böhtan dediyimə görə məni döydü.

Mollaxanada oxuyandan qabaq mən şəkil çəkirdim. Bir gün molla məni şəkil çəkəndə gördü, başımın üstündən barmaqlarıma bərk çubuq vurub, dedi:

– «Dur, xəbis şeylərini yığışdır, buradan cəhənnəm ol!»

Mən bərk xəcil olaraq, mollaxanadan evimizə gəldim. Macəranı evdə deməyib, dəxi mollaya getmədim.

1897[-ci] ildə özbaşımaya rus-tatar adlanan şəhər məktəbinin ikinci qrupuna daxil olub, çox səy və tələş ilə oxudum. Məktəbin müdiri M.N.-aya dedim:

– Mirzə, hərgah mümkün isə, bir qutu su rəngi tuş, karandaş, qalın kağız alınız mənə, oxuduğumuz dərslərdə olan hekayələri tərsim edim, məktəbimizdə oxuyan şagirdlər üçün dərs maraqlı keçsin.

O mənim bu fikrimi çox bəyənilib, dediyim ləvazimatı aldı. Şəkilləri hazırladım orda, valşebni fanarla şəkilləri başladım göstərməyə. Şəhər

məktəblərinin şagirdləri dəstə-dəstə bizim məktəbə gəlib, tamaşa edib, xeyli xoşhal olurdular.

Məktəbi bitirdim, aldığıım şəhadətnamədə şəriət dərindən başqa, hamısı 5+ idi. Mənimlə müəllimlər maraqlandılar. Atamı çağıraraq, mənim oxumağa davam etməmi ondan xahiş etdilər. Atam qəbul etməyib, dedi:

- Mənim bir övladım var, mən razı olmaram ki, o, sabah gedib urus cildinə girsin.

Bununla mən zahirən fariğəttəhsil olub,* başladım həyata qədəm qoymağa.

1899-cu ildə Vağzal küçəsində Reysov Vilyamın zavodunda ayda on iki manata əlaltı şagird qəbul olundum. Burada altı ayın müddətində hər iki əlim qabarla dolub, işləməyi bacarmadım. Zavoddan xaric olub, A.B.Q.K. dəyirmanına kuryerliyə getdim. Burada iş günü 18 saat idi. Hərdən bir tapşırılan işlərdən bir qədər yerinə yetirilməz olanda sahibkar söyüb və döyürdü.

1900-cü ildə dəgirmançı sahibkarımız ümumdünya sərgisində – Parisdə iştirak etmək istədi. Bir vitrina qayıtdıraraq, orada dəgirman məhsulatından başqa bir nəfər Durof adlı rəssama vitrinada dədə-babadan dəgirmançı olmağını göstərmək üçün çoxlu dəyirman tarixinə aid şəkil sifariş etdi. Bu məharətli rəssam verilən temanı ödəyə bilmədi. Çünki ölkəmizin nə ənənəsi, nə də tarixi ilə aşına deyildi.

* Təhsildən ayrılıb (*red.*)

Mən öz bacarığımı bu şəxsə nəql etməklə bir-iki şəkil çəkib, göstərdim, Durof təəccüblə sahibdən məni ona əlaltı verməsini xahiş edib, dedi:

– Xozeyin, Əzimi mənə ver, bir – iki il onu hazırlayıb sizə bir talantlı xalq rəssamı verim.

Əlavə mən də təveqqe etdim, hətta söz verdim ki, sizə yarım məvaciblə xidmət edərəm.

Cavabımda dedi:

–Sən müsürman balasısan, aqlını başıva yığ,

burada fikrini ticarətə ver, adam ol, rəssamlıq nədir? Ata – baban şəkil çəkib? O, daim məsti – sərsəridir, sənə boş araş butulkasından başqa nə verə bilər ? Get, işinə yaxşı bax!

Axır labüd qalıb min cövri– hiylə ilə Durof ilə

altı aya kimi çalışdım. Xozeyinim xəbər tutub, məni böyük təhqir ilə işdən xaric etdi.

1903[–cü] ildə Ə.F. qardaşlarının un skladında qulluq etməyə başladım. Xozeyinlərin hərçənd sərmayələri az idi, böyük qardaş çox böyük yerdən ölçərdi, iddialı, kibri –qürurlu bir şəxs idi. Hərgah mümkün eyləyə bilsəydi, işlərində çalışanların boynuna böyük bir viveska yazıb yapışdırardı ki, bu filanın nökdir. Kasıbların salamından, söhbətindən, yaxınlığından

çox da xoşuna gəlməzdi. Həmişə özündən pullu, qüvvəli şəxslər ilə oturub-durardı. Qızlarını arayıb-axtarıb dövlətli şəxslərə verərdi. Kiçik qardaşı rəsmən onunla şərik, bərabər ixtiyarda bir kişi olduğu halda, onu özünə nöker bilərdi. Hətta Rusiyadan gələn firma sahibi [olan] dəyirmançılara deyərdi:

-Bu mənim qardaşımdır, ancaq qulluqçu dərəcəsidir.

Patriarxal rus tacirləri bu şəxsin həmin sözüne «Allah üçün nəcib ailədə belə olmalı, böyük böyük yerində, kiçik kiçik yerində olmalıdır», - deyərdilər. Bu səbəbdən xozeyinə «Allah adamıdır» deyə böyük etibar edərdilər. O ki qaldı kiçik qardaşa, əvvəla, bu şəxsin savadı yox idi, mənə nə qədər dedi ki, mənə heç olmasa «yəs» surəsini öyrətgilən, mən min bəhanə ilə boynumdan atıb dedim:

- Mənim farsca bilməyimə baxmayın, mən Quranı ağıllı bilməyirəm. Bir də məndə müdərrişlik istedadı yoxdur.

Bir il qulluq etdikdən sonra bir gün kiçik qardaş əlimdə «Molla Nəsrəddin» jurnalına göndərəcəyim şəkli görəndə bərk təəccüb edib, dedi:

- Bunu necə çəkirsən? Sən özünmü çəkirsən, yoxsa bir yerdən kopya edirsən?

Cavab verdim :

-Xeyr, kopya etmək bacarmıram.

Təəccüblənib dedi :

– İndi ki, səndə belə qabiliyyət var, o zaman

qardaşım bilməsin, nə cür lazım isə, mən sənə kömək eləyim, rəng, kağız, karandaş alım. Ancaq burada yox, evdə bu işlə məşğul ol. Mən hərçənd avam kişiyəm, lakin sənə fikir vermişəm, səndə alver, ticarətdən bir əsər yoxdur. Bu kimi şeylərə xeyli acızsən. Görünür sənin həvəsin, fikrin şəkil çəkməyə vardır. Nə etməli, hərçənd şəriətimizlə bu haramdır, bu biri tərəfdən ac qalmaq ki, olmaz. Mən bu günahı Allahçün eləyirəm, təki sən hayıfsan, ac qalmayasan.

Bu şəxsin sözləri mənə elə əsər etdi ki, uşaq

kimi gözlərim yaşardı. Bu şəxsin mənim atamla sabitəsi var idi, xeyli dindar, mömin bir şəxs idi. Mənim pərişanlığımı və öz istəyimi, sənətimə məhrum qalmağımı düşünüb əlavə etdi:

–Ehtiyat etmə, hətta məvacibini hər ay on beş

manat da artıraram. Ancaq bu on beş manat mənim öz hesabıma olacaqdır. Qardaşım bilsə, razı olmaz. Mən də sənə bu köməyi elədikdə gözümün önündə atan durur. Doğrudan da, o, Novxanı kəndindən olduğundan nə qoçuluğa, nə alverə səriştəsi yoxdur. Bəlkə, axırda bir parça çörəyi asudəliklə yeyə biləsən.

Hacıdan razılıq edib, başladım jurnallarda

işləməyə və ara- sıra akvarel rəngi ilə şəkillər çəkməyə. Bu arada atam məşşəqlıq, sonra da insanlara xadim olan ərvaha tam mənası ilə etiqad edib, ailəmizin vardan yox büdcəsini tamamilə cıvə qızdırıb, asimana uçurtmağa və gecə-gündüz «Cameül-dəvat» və «Əsrari-Qasim» kitabları ilə çalışıb, bizi dilənçi halına saldı. Nə qədər qohum- əqrəba və dost-aşna kişiyə nəsihət, moizə etdilərsə, kargər olmadı.

Bu «xəstəlik» günü-gündən şiddət kəsb edirdi. Bir yerə gəldi ki, artıq hörmətdən düşüb, az bir müavinəyə möhtac qaldı. Yenə dediyindən dönmədi. Bu vaxtlar, yəni 1910[-cu] ildə Azərbaycan inteligentlərinə çar jandarması tərəfindən hücum olundu. Mənə də nədənsə dedilər:

- Bir tərəfə çəkil, bir zaman gözə görünmə.

Mənim bu vaxt sonsuz bibim Kərbəlaya ziyarətə hazırlaşırıdı. Mən bibimə dedim ki, hərğah məni özünlə bərabər ziyarətə aparsan, mən sənə köməkdən başqa, yaxşı qulluq edərəm. Bibim mənim bu təklifimdən çox şad oldu. Mənim bir qədər pulum var idi. Yola hazırlandıq, çox tezliklə Bakıdan paroxoda minib, Ənzəliyə varid olduq. Qızılüzən çayının mərdabından kirəçi gəmi ilə Pirbazara getdik. Mərdabın içindən keçdiyimiz vaxt qamışlı cəzirələrdə gilək balıqçıları kütüm, çəki (sazan) balığı kabab edirdilər. Bu ovçular balıq qızardıqca üstünə narınc sızırıdılar. Kirəçini saxlayıb, balıqdan alıb ləzzətli nahar etdik. Gölün üzü sakit [idi]. Həvasil quşları, qarabattaq quşları göldən balıq tutub [qarınlarını] doydururdular. Qarabattaqlar suya cuman kimi həvasillər bir qədər üzüb, durub suya baxırdılar. Qarabattaqlar bunların qabağında sudan çıxıb ovladıqları balığı

bir baş həvasilin açılmış dimdiyinin içinə atıb, balığın həvasilin torbaya bənzər boğazlarından çırpınması aşkar görünürdü.

Bu mənzərə və təbiətin bu oyunu müşahidəçini çox maraqlandırır. Pirbazara yetişib, birbaş Rəştə yola düşdük. Şəhərin kənarında bizi yolçu, dilənçi, cüzamlı, nimdaş molla və seyidlər əhatə etdi. Ənvai-müsiibətlə bu bəxtsiz camaatın əlindən xiilas olduq. Şəhərdə Şişə karvansarayında mənzil tutub, çarvadar tutmağa başladıq. Bir ara bizi rahat qoymayırdılar. Falçı, rəmmal, xırdavat satan, arşın malı satan, gəzinti mərsiyəxan, yasinçi molla, sırtıq seyidlər. Bilaxər, meymun oynadan dərviş Həziylə bizi lap darıxdırdı. Səfər yoldaşım A. Həziyə dedim:

Qardaş, nə bilirsən elə, ancaq bu şəhərdən tez xəlvət gedək!

Cavabımda gülümsəyib, bir söz demədi. Yoldaşımın bu hərəkəti məni daha da kəmhövsələ elədi. Mənim təğəyyürümü görüb dedi:

–Ay rəhmətlik oğlu, bu hələ harasıdır, dadlıları

hələ qabaqdadır. Sən tamaşalar görəcəksən ki, heç Bakıda görməmiş olasan.

Rəştdə yağışdan göz açmaq mümkün deyildi. Bir nəfəs çəkənə kimi yağış duman tək gəlib adamı isladır, dayanırdı.

Üç günün müddətində bərk xəstələndim. Cəmi bədənim ağrımağa, şiddətli öskürəyə tutuldum. Dördüncü günü Rəştdən çıxıb, məqsədimizə doğru yollandıq. Axşamı İmamzadə Haşimidə keçirib, sabahı Məncilidə düşərgah etdik. Günəş batmaqda idi. Molla Əli dərəsi tərəfindən bir nəfər

nazik, ariq şəxs qiymələri daban– dabana bağlayıb çiyinə salmış halda, iri uzun keçə papaqla, qarakullu kürdi əbada çayxanaya varid oldu.

Qəhvəçi bu şəxsi görüb, dedi:

– Aman, nə pis oldu, bu isfahanlı əlbəttə, bizə xeyir verməyəcək, Allah zərərindən saxlasın.

İsfahanlı daxil olub, taxtabəndə çıxıb, papağını götürüb ağır şey kimi yerə qoydu. Əbasını soyunub, qollarını cimirləyib dəstəmaz aldı, qurulanıb papağını qabağına çəkib, bir çirk dəstmala sarınmış sənək çıxarıb, dəstmal süfrə edib, əl uzadıb papaqdan bir balaca çaynik çıxarıb, içindən bir armudi stəkan, balaca çay qaşığı, bir qədər qənd, quru çay, qələmdəvat, bir bağlı yazılmış kağızlar, yarpağa sərilməmiş gəzəngəbin halvasını süfrəyə düzdü. Sonra çaynikə çay salıb, qəhvəçidən dəmləməsini rica etdi. Bu vaxt yazılı kağızları başladı arayıb oxumağa, kağızların içində ingilis banknotları, təəhhüdlər və yarı firəng, yarı fars dilində bəratlar və mal göndərmə qəbizlərini oxuyub, cinlədi. Çayı hazırlayıb ona verdilər. Balaca stəkanda şirin çay qayırdı çörək yeməyə başladı. Yeməyi qurtarandan sonra kərbə-layilərdən biri ondan kim olduğunu və haraya getdiyini xəbər aldı. Cavab verdi: – Ağa, bəndə İsfəhan taciri ağayi – Ağa həyyac Mirzə Məhəmməd İsmayıl Gülpayiganiyəm. Ticarətimin Rəştdə şöbəsi və kontoru vardır. Oranın illik haqq–hesabına sərkeşənlik etməyə və bir para işlərin düzgün yoluna qoyulmağına oraya ezamam.

Sözünü qurtarandan sonra üz-gözünü öylə bir şəklə saldı ki, guya deyirdi, artıq soruşma, cavab verməyəcəyəm. Süfrəni yığışdırıb, namaza başladı. Atüstü bir şam və xoftə namazı qılıb, cibindən bir kitab çıxarıb mü-taliyəyə daldı. Səhər saat beşdə Molla Əli dərəsi deyilən mənzilə rəvanə olduq. Bu mənzilin yolu hamısı dərin uçurumlu bir dərənin böyründən gedir. Uzaqdan açıq, böyük yumru təpəli dağlarda, yaşıllığın içində o qədər ağ balaca gümbəzli binacıklar görünür, hələ bil minlərlə toyuqlar çölün düzündə yumurtlamışlar.

Soruşdum, dedilər: –Bunlar hamısı imamzadə və özləri də şəhiddirlər. Gün olmaz ki, bu imamzadələrdə böyük möcüzələr olmasın. Hər cür insanı heyratə salacaq ittifaqlar düşür. Məsələ, cürətin var, imamzadəyə gedib orada nəzir verməyəsən, yaxud şeyxə bir şey ənam eləməyəsən. Zənvərə bəla nazil olar. Ya dağdan yuvarlanıb qol-qılçası sınar, ya bir həram çıxıb onu pak qarət edər.

Bunları deyib kəməli–etiqaad ilə əlavə etdi: Bəli, ağa , yer yiyəsiz degildir.

Cavabında dedim:

– Əlbəttə, əmi, mən şəkk gətirən adamlardan deyiləm. Ancaq ola bilməz ki, xəsis ziyarətə gələni hələ o pirin ətrafında dolaşan şəxslər qarət edib, ya dağdan yuvarlatsınlar.

Dedi:

– Xeyr, xeyr a! Əstafürulla, pah–pah, heç elə şey olmaz. Kimin ağzı var, ağalar zəvvarının yanından milçək olub keçsin. Nə deyirsən, küfr danışma! Ağalar özləri möcüzə göstərib, xəsislərin mallarını, canlarını tələf edirlər.

Dedim:

– Əmi, pirlərin nə hisrlidilər?!

Cavab:

Bə nə, qurbanı olduğum cədləri Əlinin qəzəb oğlu həzrəti– Abbasa oxşayıblar.

Söhbətimizə zəvvarlardan bir nəfər qarışdı. Həmin şəxs Bakıda ticarəti var idi, beş dəfə sınıq çıxıb iflas etmişdi. Surətən idbar və müharibəkarın biridi. Burnu əsla yox idi. Burunun yerində iki dənə deşik vardı. Üzünə baxanda, elə bil, adama hücum edəcək bir vəziyyətdədir. Dedi: – Məşədi, nə deyim, sözün Quran kimi düzdür. Çünki mən təşbihi özümdən götürürəm. Mən Bakıda alış–verişə məşğul idim. Canına qurban olduğum ağalar yuxuma gəlib, məni özlərinə zəvvar olmaq istədilər. Bu onu göstərir ki, ağa məni istəyib, mən də gedirəm ağalarımı ziyarət edirəm.

Yanımda bir piyada zəvvar durmuşdu. Lapdan dedi:

– Ağavun istəməyə başına adam qəhət idi?

Bunları deyib, cavab almaq istəməyib sürətlə uzaqlaşdı. Ancaq burunsuz kərbalayi bunları yalan deyirdi. Altıncı dəfə sınıq çıxmaq üçün

zəminə hazırlayıb, oğlunu oxumaqdan məhrum edib, mağazasını bacardıqca silib-süpürüb, yazıq cavan uşağa tapşırıb yola düşmüşdü.

Adətimiz üzrə qatırları, atları sübh aralananda karvansaranın pataqlarının qabağına çəkib, hər kəsin tənbelətini hazırlayıb, mallara çatıb yola düşdük. Bir neçə mənzil tey edib keçdikdən sonra Yelava kəndinin dikində bərk çovğuna düşdük. Özümüzü bir növ ilə xilas eyləyib, salamat kəndə varid olduq. Burada bizə iki ev lazım olduğu üçün, xanəxudamız Məşədi Əlinin hər iki evini tutduq. Məşədi Əli altmış yaşlarında, üzünü tünd vurdurmuş xınalı qoca kişidi. Çox qədimdən tikilmiş köhnə evinin içərisi qədim əsrlərdəki kimi tövlü kurqanlarına oxşayırdı. Burada Məşədi Əlinin böyük arvadı, iki yetişmiş qızları, bir də iyirmi beş yaşında oğlu yaşayırdı. Üst-başlarından və danışıqlarından qayət fəqir və fəna ilə yaşayan bir ailə idi. Ataları evlənəndən sonra bunlara heç bir şey vermirdi.

Məşədi Əlinin o biri evi qardaşından qalan miras idi. Xeyli abad, təmiz yorğan-döşək, qab-qacaq və qeyri pakizə ləvazimat mühəyya idi. Məşədi Əlinin ikinci əyalı oturuşmuş, çəlimsiz, qırmızı birçəkli bir arvad idi. Rəsmən Məşədi Əli onun yeddinci kişisi idi. Məşədi Əlinin qucağında bir xəstəhallı uşaq var idi. Başına qulaqlı börk, üstündən çirk bir yaylıq bağlanıb, yeddi rəngli sap ilə iynə sancmışdılar. Təpəsinə bir xeyli qusuntu muncuğu deyilən şəffaf xırda balıqqulağı tikmişdilər. Uşaq başını tərpedə bilməyirdi. Əynində qayət çirkli bir don var idi. Üstünün qartmağından donun parçası məlum deyildi. Uşaq üç yaşında idi, hələ ayaq tutmamışdı. Uşağın üstündə gözmuncuğu, qurbangözü, yeddideşik muncuq, dağdağan, xəz möhrə,

qızılquş caynağı, bağakürəyi, düyün-pitik, gümüşdən gözkəşkül, beşbarmaq və bir də böylə bir yazı var idi: «Qulami-imami-samin Əli ibn Musa ər-Rza əleyhissəlam». Məşədi Əli bu aralıq bizi bəkar buraxmayıb belə söhbət edirdi:

– Mən böyük arvadı alan gündən heç bir üzüm gülmədi, həmişə mənə deyərdi: «Kişi, bir səfər eylə, bir işdən, alverdən-filandan eylə». Mən cavabında deyərdim: «Ay arvad, məni dığlandırma, kişiye gərək Allah verə və bir də bizim ruzumuzun belə tənqliyi sənəin qara qədəmindəndir. Kaş gələn günün qara gələydi. Nə qədər sən varsan, çörək atlı olacaq, mən piyada». Şükür Allaha, budur, bizim Fatmacanı, ayıb da olmasın, alandan bəri ruzumuz çox rahat yetişir. Allah ölənlerinizə rəhmət eləsin, bir varlı qardaşım var idi, müxtəsər, azarlayandan sonra ömrünü sizə bağladı. Tək bir varisi mən idim. Malına-mülkünə, əhlinə şəriətin buyurması ilə sahib olmuşam, güzəranım çox yaxşı keçir. Çox şükür ki, (əlindəki uşağı göstərib) bir barmaq övladı Allah bizdən əsirgəmədi. Amma nə eyləməli, canı salamat deyil, kəndimizin ən sınaq olmuş cindarı həmişə duasın yazar, falçı Hacı Nənə ona tas qurub, zəmin durar, axundumuz Quran ağzı açıb, caharşənlə axşamı surə oxuyar, nəzir edib, cümə axşamları rövzə oxudarıq. Bununla belə, heyvancığaz canını salamat görməz.

Məşədi Əli sözünü qurtarmamış həyətdən mərsiyə səsi eşidildi. Xanəxudamız dedi:

–Siz kərbəlayilər əlhəq xoşbəxt adamlarsınız, baxın, kənd əhlimiz sizə feyz verməyə gəliblər,–deyə ayağa qalxdı. Qapı açıldı, qabaqca iri

cüssəli, bədənli, əynində yaxası açıq cındır kəyani don, başında köhnə, qıraqları çatlamış, ağarmış fəs, sağ qulağında pürzə qaşlı heydəri sırğa, surətən bərk çöpür, gözünün biri kərtənkələ yumurtasına bənzər ağ, bunların hamısından beş bətəri, ayağında şalvar əvəzinə ağarmış, yamaqlı mərcani fütə ilə dəxil kitabını açmış, böyürə–böyürə içəri daxil oldu. Dedi ki mərsiyə bircə «Heydər! Heydərə!», daldan gələnlər vagirlik edə–edə gəlib əyləşdilər. Dəstəbaşının ismi Qulaməli idi. Atasının bircə dənəsi imiş. Dörd gün idi onu xütnə etmişdilər. Özü də xütnə yaxşı olandan sonra onu Xorasana göndərmiş, İmam Rzanı ziyarət edəcək idi. Vətənə qayıdıb ona toy edəcəklər.

Qulaməli hərdən «səd həzar lənət» deyib, onunla gələnlər «beş bad» dedilər. Üzünü bizə çevirib dedi:

– Ağayi kərbəlayilər, istəyirəm sizə həmin dəxildən bir rövzə oxuyub feyz verəm. Bər sövləvat xətm ediniz, yoldaşlar.

Bizdən biri fövrən cavab verdi:

– Allah sizi xatir –kөнül üçün var eylesin. Çox razıyıq, helə rövzəsiz də keçinərik. Heç zəhmət çəkməyin.

Qulaməli cavab verdi ki, ağa, şeyə heç bir zaman rövzədən qaçmaz, məgər ki, zatında şübhə ola, bəli xəbər də var, belədir, hətta bu hədisi canına fəda olduğum ağamız da yazır.

Mən danışığa müdaxilə edib dedim:

– Mirzə Qulaməli, hərgah belə fikriniz var idi, kənddə həştaddan ziyadə zəvvar var, ertədən xəbər verəydiniz, məscidə cəm olaydıq, orada rövzə oxuyub, doğrudan da, bir feyz alaydıq.

Qulaməli dedi:

– Ay rəhmətliyin oğlu, kəndimizin məscidi böyük bir məsciddir. Bir divarı başdan–başə cırılıb, uşaqar oradan içəri girib, çölə çıxırlar. Hətta bu baharda birinin başına yuxarıdan bir dənə kərpic düşüb, oradaca canı çıxıb. İndi də belə soyuqda, iti quyuğundan bağlasan, orada dayanmaz. Biz məttəl havada da məhərrəmliyi, orucluğu Hacı Seyid Qulamhüseyn ağanın böyük tövləsində keçirərik. İndi həməən tövlədə mümkün idi. Ancaq oraya çarvadar at, mal salıbdır.

Xülasə, Qulaməlinin ovqatı bərk təlx olmuşdu. Çünki rövzə məsələsi baş tutmayırdı. Axırda təngə gəlib, eyhami–işarə ilə öz aramızda tümən yarım pul yığıb, Qulaməliyə verib, əlavə etdik:

– Qardaşlar, bağışlayın, müsafirik, soyuqlu yoldan gəlmişik, istirahətə ehtiyacımız var, helə rövzə oxumuş varsınız.

Qulaməli yoldaşları ilə ayağa qalxıb, pulu alıb, dəfi–rəhmət etdilər.

Günortadan bir saat keçirdi. Zəvvarlar «Allah, Allah»,–deyə–deyə Sədabadın dikindən dərin palçıqlı yol ötürdülər. Burada heç kim bir–birini tanıyırdı. Hər kəs sinəsini döyə–döyə özünü gədikdən xilas etmək istəyirdi. Gədikdə heç olmasa havanın etidalı sıfırdan on beş qradus aşağı idi. Zəvvarlar belə soyuğa nabələd olduqları üçün bir paraları ağılamaq dərəcəsinə varmışdı. Çarvadar şağırdı Əliyi–cəp kərbəlayilərə tiryək atmağa tövsiyə edirdi. Bir nəfər içərişəhərli bəy ancaq bir qədər tiryək istemal etdi. Yerdə qalanların əksəri kəndli və şəhərin aşağı təbəqəsindən olub, tiryəkin

nəşəsini bilmədikləri üçün mə'n etdilər. Min müsibətlə gəlib Kənkəbəyə yetişdik. Şah Abbas karvansarasına düşüb, su tapa bilmədik. Dəyirmanaya getmək lazım oldu. Gecə çox qaranlıq idi. Biz su doldururduq. Birdən şappıltı gəldi. Bununla da bərabər it səsinə oxşar bir səs eşidildi. Yoldaşlarımızdan biri haray təpdi ki, çaqqal az qalmışdı burnumu yerindən qoparsın. Güldük. Mən dedim:

– Çaqqal hərgiz dirilərə hücum etməz. Ağlını başına yığ.

O, cavabında:

– Əvvəlcə üzümə soyuq bir şey dəydi. Sonra vəhşi üfunətli ağzını açıb, məni dişləməyə hazırlaşdı. lap beynim çarxalandı.

Zəvvərlərdən birisi təcili dedi:

– Sizin canınız üçün, köpək oğlunun xarabası heç gəlməli xaraba deyil. Gündüz–günorta vaxtı adamı it–qurd basıb–yeyir.

Bir az səfər yoldaşımıza gülüb, döndük karvansaraya. Gördük burada böyük mərəkə vardır. Həmədanlı İsmayıl xanın oğlu Ələkbər xan məst olub, yaxın evlərin birinə hücum edib, Əliyi–çəp ilə bərabər kişinin altı ayın gəlinini zor ilə karvansaraya gətirmək istəyirmiş. Camaat hamı küyə cəm edib, yalvar–yaxar ilə xanı bir növ karvansaraya gətirib–salıblar. Ancaq sakit olmayırdı. Zəvvərlərdən aramızda bir nəfər Mırıq adlı nadürüst şəxs vardı. Vaxtilə vətəninə həması soyub, qarət etməyinə görə bu adı almışdı. Xana yaxınlaşıb dedi:

– Ağayi Ələkbər xan, özünə gəl. Bu nə işdir, xalq sənə istehza edir. Sən gərək bunlardan muğayat olasan, bir qədər özünə toxdaq ver, amandır, silah çəkməyin, əlindən xəttər, əngəl törənər. Sizə heç böylə hallar yaraşmaz. Hərgah bu əhvalat gedib Həmədana çıxsə, böyük xanlıq qovğası, qarışıqlıqlar üz verərsə, nə edərsiz?

Xan bir qədər buna baxıb dedi:

–Gədə, vələdüzna, mənə saqqal bağlayıbsan? Vurum şeş lülə ilə, para–para olasan? Cəhənnəm ol gözümdən!

Mırıq xanın təğəyyü görüb dedi:

– Ala, bu da zəvvarın hörməti! Sağ olunuz!– deyə ötdü.

Dalandar kərbəlayilərin biryerə cəm olmasından istifadə edərək, ucadan dedi:

Kərbəlayilər, kimə nə lazımdır, buyurub istəsin və la mən külfətdar adamam, evimə gedəcəyəm.

Şamaxılı Kərbəlayi Şəməmə özünə guya gətirmək üçün bir dənə bardağ istədi. Gecəni çox əziyyətlə səhər etdik. Kərbəlayilərin beş nəfərini gənə vurmuşdu. Gənə Kərbəla yolunun pis yoluxmalarındandır. Gənə sancmış şəxs qırx gün gərək turşulu, yağlı xörək yeməsin, özünü soyuğa verməsin. Səfərdə böylə hal ən bərbad hallardan biridir.

İtin qurddan seçilməz vaxtında səhər yola çıxdıq. Sədəbaddan düzənliyə çıxanda qabağımıza dağ mənzərəsi açıldı. Bu mənzərənin axırı Bisütun dağlarında qurtarır. Mənzərənin əvvəlində səhnə, sonra Bisütun kəndləri görünürdü. Hava olduqca mötədil, olduqca bahar havasına oxşayırdı. Yerli kərbəlayilərin biri söhbət edərək, dedi:

– Bizim iranlı dili sizin dillərdən genişdir. Məsələn, sizin dildə qaçmağa helə qaçmağ deyilir. Amma bizim dildə qaçmağ gör neçə cür deyilir: qaçmaq, cızmağ, vızıxmaq, cırmaq, götürmək, ötmək, göbələk götürmək, vazlamaq, sürüşquluyə dəm vermək, səkmək.

Dalbadal sayırdı.

Kərbəlayi–burunsuz yetişib dedi:

– Ay rəhmətliyin oğlu, gör nəyi tərif edir. Sən bizim ilə Yelava kəndində olaydın. Ağa

Mirzə Qulaməlinin rövzəsinə tamaşa etsəydin, heç belə–belə şeylər ilə özünə zəhmət verməzdin. Kişi oğlu yerli–dibli savadı olmadığı halda, zor ilə–güc ilə bizə zırpı bir rövzə sırmağ istəyirdi.

Dostum bərk sınıb, xəcil oldu.

İkinci günü gün ortaya gələndə Bisütunda düşərgah etdik. Tezliklə axşama yemək ləvazimatını alıb bibimə verib, albom, karandaş, bir binokl götürüb Bisütun dağına yollandım. Bisütun kəndlə üzbəüzlükdə bir qorxulu, mənzərəli dağdır. Çünki insan helə təsəvvür edir ki, dağ bu dəqiqə kəndin

üstünə uçulacaqdır. Çünki bir xətti–müstəqim yuxarıdan aşağı cızılarsa, o vaxt məlum olar ki, bu dağın nə qədər başı yerə doğru əyri dayanıbdir. Bu qeyri–təbii dayanmağa baxmayaraq, keçilər dağın ən çıxılmaz, keçilməz hündürlüyünə çıxıb, gəzinib otlayırdılar. Dağın dibində aşkarənə məlumdur ki, bir su yolu kimi yol dağdan qazılıbdır. Ara–sıra daşa vurulmuş külüng 30–35 santimetr dərin yer eləmişdir. Külüngün yerinə tamaşa etdikdə, doğrudan da, aşkar məlum olur ki, böylə zəhmət və əmək heç bir zaman adi mükafata əmələ gələ bilməz. Böylə bir xariqə işi ancaq dərin, pak, qərəzsiz bir duyğu, əlavə bir məhəbbət əmələ gətirə bilər. Bu uca sənətli memar, gözəl sənətindən başqa, nə böyük iradə və qüvvətə malik imiş. Bisütunda vurduğu külüngün yeri elə təsəvvür olunur ki, yumşaq bir badəyə endirilmiş bir zərbənin yeridir. Tamaşaçı heç bir növ ilə özünə həmvar edə bilməyir ki, bu zərbət insan qüvvəsidir. Su yolu üçün hazırlanan su indi də dağdan enib şələlə kimi axmaqdadır. Həmin yerdə dağın bu kəməri həmvarlanıb. Orada Daryavuş on bir nəfər qədim İrənin cürbəcür nöqtələrində hökumət iddiası edənlərin [əksim] qabarma tərzində daşda həkk etdirmişdir.

Ay doğdu, məni xəyalat bürüyüb tam mənasilə Fərhadın əncamsız məhəbbətinin dövrünə saldı. Özümü artıq hiss etmədim. Burada Fərhadın alovlu məhəbbəti, Şirinin Fərhadın sadə məhəbbətinə bir tacidar kimi mərhəmətlə yuxarıdan nəzəri və bacardıqca böyük sənətkarın məharətindən istifadə etməsi cəmi incəliklə gözümün önündən keçirdi. Bu hal çoxmu–azmı davam etdi, bilmədim. Mənimlə dağı səyahətə gedən yoldaşım əlini çiynimə qoyub, hərəkət verib, dedi:

– Dostum, deyəsən yatıb durdun. Dur gedək, bəsdir.

Diksindim, qalxdım. Bu vaxt bisütunlu Siminbərin daş ağladıcı hurəsini Bisütunun yamacından eşitdim. Mənim də daş qəlbim təlatümə gəldi. Göz yaşımı uddum.

Sakit kəndə tərəf yola düşdük. Kənddə qızın kim olmasını və gecə bu vaxtı dag yamacında və ya çəməndə hurə çəkməsini xəbər aldım, dedilər:

– Üç aydır o yazıq özüylə deyil. İstəklisi Cəvanbəxt adlı bir nəfər ilə müəşiqəsi var idi. Əliallahı adətincə, həmən oğlan bir rəşadət göstərməli idi ki, ta müəşiqələri toya çevrilə idi. Ancaq gedib Kürdüstanda böyük rəşadət göstərmiş, namərd bir parça qurşun toyu yasa çevirmişdir. Odur ki, axşam Siminbər hurə çəkib ağlar.

Bu vaxt Siminbərin hurəsinin səsi gəlirdi. Səhər biz yola düşəndə kənd əhli yığılıb Siminbərin nəşini Bisütundan gətirməyə gedirdilər. Kənd əhlinin hamısı yası kədərlə, Siminbərin ölümünü el matəmi kimi hiss edirdilər.

Kirmanşaha yaxınlaşanda bizi böyük bir dilənçi, üzgün, azarlı, kor, şil, çolaq, cüzamlı virus xəstələri, qocalar ordusu əhatə etdi. Dilənmək var, dilənmək var. Bu camaatın dilənməsi uca can odlayan səslər ilə idi. Nə qədər ənasiri düz və sinirləri sağlam şəxs olsaydı, bu həngamədə mütləq özünü çaşdırardı. İnsan bunların əlindən xilas olmağa hər bir şeydən keçərdi. Həngamə məhşər olduğu aydın və aşkar idi. Müsafirlər hey puldu, çörəkdi bunlara verirdilər. Heç bir vəch ilə xilas olmaq mümkün deyil idi.

Şəhərə yaxınlaşanda artıq hücumə keçdilər. Müsafirləri miniklərdən yerə çəkib, salıb, soymaq və qarət etmək istəyirdilər. Müsafirələr bir-birini səsləyib, deyirdilər:

- Adə, qoyma, pilətəni apardılar.

- Bir qeyrisi:

- Adə, qoyma, aftafanı apardılar. Adə, qoyma, bağlamanı apardılar, qoyma, boğçanı, kürkü apardılar.

Günün günorta çağında dilənçi ordusu əlindən qarət olurduq. Bir vəsilə ilə özümüzü şəhərə daxil edib, Hacı Əbdülmusa Bəhbainın mömin qeysəriyyəsinə saldıq. Mənzillər keçənlərə görə xeyli təmiz idi. Yoldan bir qədər dincəlməli idim.

Bazarda hələ bir maraqlı şey yox idi. Bazar içində olan hamamın qapısı gözəl tərzdə, məharətli rəssam tərəfindən tərsim edilmiş idi. Hamamın qapısında çərçivənin üstə «Hüseyni-kürd» romanından gözəl bir mənzərə çəkilmişdi. Səyahətə məşğul idim. Zəng səsi eşitdim. Səs tərəfə baxıb, gördüm ki, bir nazik uzun şəxs olduqca qısa bir don geyib, belində kəmənd, başında əyyar papağı, ovcunda yumru zıncırov, ayağında dar, yuxarı burulmuş şalvar, ayaqlarında kivə, əllərində iki qaşiq çala-çala bu sözləri təkrarən deyirdi:

İnşallah, be şod zəmistan,

Sənnariyəm hər doka.

Əyyarın dalınca iki nəfər tənümərd, iri cüssəli, kürdi əba əyinlərində dünbək çalıb bir yerdə çəpik (fındıqça) çalırdılar. Hər dükanın qabağına yetişdikdə bir sənnar əyyara verirdilər. Nədən isə dükançılardan biri əyyara pul verib, dükanın qabağını kəsməməyi və müştərilərin gəlməsinə mane olmamağını dedi. Əyyar bir uca səslə dərdini deməyə, arabir dükançının ağzını əyib iztehzə etməyə başladı. Əyyar sənnarın gec verilməsini görüb, qaşıqları belinə sancdı. Dünbəkçiyə işarə etdi ki, dünbəki oynamaq havasına çevirsin. Ədəb xaricində bədənini hərəkətə gətirib, başladı rəqs etməyə. Yoldan keçənlər də dayanıb əl çalmağa başladılar. Bir az zamanın içində dükanın qabağında böyük izdiham, cəmiyyət əmələ gəldi. Əyyar təsəvvürə gəlməyən o ki, ədəbsizlik vardı xərcə verib törətd. Bilaxır, dükançı təngə gəlib bir sənnar əvəzinə neçə sənnar verib, bəsa xilas oldu. Bu mənzərə mənə o qədər əsəbiləşdirdi ki, nə danışmağa və nə də getməyə qadir deyildim.

O günün sabahı dalandar həyətin ortasında müsafirlər ilə həyəcanlı danışır. Mən səhər çayını sərf etmişdim. Dalandarın danışığı ilə maraqlanıb eşiyə çıxdım. Dalandar deyirdi:

– Kərbəlayilər, hərgah tamaşa etmək istəyirsiniz, tez Vali meydanına gediz.

Mən xəbər almadan müsafirlər ilə bir yerdə meydana tərəf getdik. Bazardan çıxmamışdıq ki, murdar və alçaq bir mənzərə gözümüzdə sataşdı. Qabaqdan punza bıçlı bədələk, qolları çırmaqlı bir şəxsin sol əlində bir kəsilmiş əl, sağ əlini camaata açaraq, qulluq pulu yığırdı. Verməyənlərin

kəsik əli az qalırdı gözünə soxsun. Əli kəsilmiş 35–40 yaşında bir kəndli idi. Rəngi saralmış, kəsilən əli dağ yağın içində, cəllad şagirdlərinin ortasında cəllad ilə bərabər gəzdirirdilər. Mən bu bədbəxtin əlinin kəsilməsinin səbəbini soruşdum. Cavab verdilər[ki] bu bədbəxti neçə gün bundan irəli yaxın kənddən gətirmişlər. Hüsaməddövlənin tövci təlimatçısı ilə bunun arası dəgib uzun müddət bundan ağasına yalan, əsassız danoslar verirmiş. Axırda bir–iki nəfər özü kimi vicdanından küskün namussuzların şəhadətilə fəqiri həbs etdirib, xanın öküzlərinin oğrusu ittihamı ilə bu günə salmışlar. Hamısından beş bədtəri odur ki, kişinin xırda dilbilməz bir sürü tifilləri, qoca anası, cavan arvadı başı açıq qaldılar. Müsafirlərdən biri dedi:

- Biz elə bilirdik ki, İslam aləmində ədalət bərpadır.

Saat üç idi. Mahidəşt kəndinə yetişdik.

Kənd əhlinin bu vaxt toya başları qarışmışdı. Zəvvara o qədər əhəmiyyət vermirdilər. Toyları xeyli maraqlı idi. Çaldıqları qara zurna və dunbuldan ibarət idi. Ortada orta yaşlı bir nəfər, xoş rəftarlı bir kişi rəqsi nizama salırdı. Qalan kəndlilər də bir əli ilə yoldaşının qurşağından yapışıb gözəl yallı rəqs edirdilər. Əliallahı olduqları üçün ruhaniləri səkidə əyləşib, dövrəsində kəndin hörmətli kişilərinin qabaqlarında süfrə, içki. Arvad–kişi yeyib qurtaran yallıda iştirak edirdilər. Toyda o qədər şərab içmişdilər ki, başlarını ayağlarından fərq verə bilməyirdilər. Zəvvarlardan bir neçə nəfər də yallıya qoşuldular. Hava yaxşı idi. Kürdlərin ovçularından bir neçə nəfər götürüb turac ovuna getdilər. Ov yaxşı tutdu. Gecəni səhər edib, Harunabada yola düşdük

Bu kəndin camaatı xeyli kasıb bir camaatdır. Mənzildə yerbəyer hələ olmamışdıq. Bir nəfər qapını kəsib, kürdü əbanın qoltuğundan bir rəngbərəng yaylıq, üzük ilə xırda gümüş zəncirlə bəzənmiş beş barmaq ələmçə çıxarıb, mərsiyəyə başladı. Zəvvarlardan biri dedi:

– Bu şəxs nimdaş mərsiyəxandır. Ta bir şey almayınca getməyəcək. Çünki surətindən xeyli həyasını itirmiş adama oxşayır.

Mərsiyə uzanırdı. Başımızdan dəf olmaq üçün bir şey verdilər. Narazı bir halda rəfi-rücu oldu. Toy qurtardı. Gəlini ata mindirib, adaxlısı yaşayan kəndə yola saldılar. Əliallahı ruhanisi toydan qayıdıb, bizim mənzilə gəldi. Zəvvarlara uğurlar diləyib, əyləşdi. Bizim Kərbəlaya gedən bir nəfər dərslə molla ilə söhbətə başlayıb, belə deyirdi:

– Ağa, siz nə əcəb avamlar kimi səhv edirsiniz? Hələ Kazımınə Kərbəlaya gedirsiniz. Allah ziyarətini qəbul eyləsin. Ta bu Nəcəfə niyə gedirsiniz? Axər böylə şey küfrdür, məgər sizin ədəbiyyatımızdan və əqidədən xəbəriz yoxdur? Məgər Allah da, əstəğfirullah, ölür?

Molla təəccüblənib güldü və dedi:

– Məgər Əli Allah idi.

Cavab:

– Bəli.

Molla dedi:

- Nə ilə sübut edərsiz?

Mollanın cavabında:

– Məhəmməd peyğəmbər meraca gedəndə qabi-qövsində pərdənin dalından tükli bir əl çıxıb peyğəmbərlə şiri-bereñç yeyir və bir dənə tükü ki, orada əlinin tüklərində gizlədir. Peyğəmbər

Mədinədə merac fəqərəsini nəql etdikdə Əli əlinin tüklərinin arasından tükünü çıxarıb, peyğəmbərə göstərdi

Molla cavab verdi:

– Bəli !

Ruhani dedi:

– Yenə şübhə qaldı ki, Əli Allah deyil? Bir yerə ki, peyğəmbərin daxil olmağa cürəti yox, izni yox, oradakı pərdənin dalından əl çıxar, o əl də Əlinin əli olar. Əli yenə Allah olmadı? Əfv ediniz, siz şeyələr İslam deyilsiniz. Siz də əliallahının bir şeyəsisiz! Ancaq küfrünüz budur ki, Əliyə ölüm və qəbr ziyarətgahı qərar verirsiniz.

Molla bir qədər fikrə gedib dedi:

–Vallah, nə deyim, hərgah dediklərini inkar edim, bu insaf deyildir. Hərgah inkar etməyim, bu da küfrə çıxır. Hamısından yaxşısı odur ki, bu işlərə çox dərindən qarışmayaq.

Mırığ dedi:

–Hə, molla, görünür, batdın palçığa.

Hamı güldü.

Zəvvarlardan bir nəfər qoca kişi titrədirdi. Çünki Yelavada soyuq olmuşdu. Kəngəvərdə isə sinə vuranların biri də o idi. Kərbəlayi belə deyirdi:

– Ay qız, Yetər, sən öləsən kərbəlayı arvadı

oldun! Get, get Kərbəlaya, sənə «kəbleyi dostu» desinlər. Sən öləsən, oldun! Min dəfə dedim bu köpək oğlunun xarabaları getməli xaraba deyil. Yox get!

Arvad sözünə baxan mənim kimi köpək çağında çöllərdə sərgərdan qalar.
Mənə azdır.

Get-gedə xəstənin əhvalı xarablaşırdı. Gecə

keçmiş vaxtı məcbur olduq həkim arayıb-axtaraq. Yerli camaatın dediyinə görə, həkim yox, bir əttara bənzər evdə türkəçarəçi bir kişi vardır. Adam getdi, kişi gəldi. Əlində bir bağlama var idi. Bağlamanı yerə qoyub xəstəyə baxdı, üzünü bizə çevirib fars dilində dedi ki, ehtiyat etməyin, naxoş hərgah beş günə kimi ölməsə, inşallah, daha ölməz. İxtiyarsız məni gülmək tutdu. Xuddarlıq edib əttara dedik:

Mirzə, siz buna indi tədavi ediniz. Beş gün zəmanətə ehtiyac yoxdur.

Əttar bağlamasını açıb oradan bir düyünçə açıb bir qədər qara tum verdi, bunu tez döydürüb, sonra haman döyülmüş tumu naxoşa verib, dedi:

– Kərbəlayi, tez bunu küfləginən.

Xəstənin bu vaxt işi xeyli şuluq idi. Alt çənəsi

üst çənəsini tutmuşdu. Əttar gördü verdiyi tum ovuntusunu naxoş küfləməyə acizdir. Əlini burnunun üstə qoyub, dərin bir fikrə daldı. Müşahidəçi haqlı olduğunu desin. Kişi dünya məsələsini həll edir. Neçə dəqiqədən sonra dedi:

– İndi İndi ki naxoş küflənməyə hazırdır, o zaman onu xüftə (imalə) etmək lazım gəlir.

Müsafirlərdən biri dedi:

– Həkimbaşı, öylə şeylərə lüzum yoxdur.

Sonra üzünü bir-iki zəvvərə çevirib dedi:

– Ay uşaqlar, gəliniz xəstənin titrətməsi bir az toxtasın.

Bir az keçməmişdi, kişi bir az qızıqdı. Sonra onu küpələyib üstünü bərk basdırdılar, səhərə yaxın kişiyə tər gəlib, başladı özünü babət hiss etməyə. At, qatır çatılıb yola düşəndə xəstənin halı lap yaxşılaşmışdı. Ölümün çəngəlindən xilas olmuş adam kimi yavaş-yavaş deyirdi:

–Köpəyin qızına hey dedim getməyirəm, yox, gərək gedəsən!

Ay çox bu yola gələn, ölüb tünbətün olun. Böylə də xarabaya gəlmək olar? Ağılım həramda idi, mən

bu xarabaya gəldim? Mümkün olsaydı, qayıdardım. Gedib mənzil başına çıxana kimi, kim bilir, bu sarsaq başıma nələr gələcək.

Səhər çıxan, saat 1 tamamda Kərinə varid olduq. Kərin özü şəhərdir. Zəvvarlar burada yol kənarında olan Şah Abbas karvansarasında mənzil edərlər. Bir qədər istirahətdən sonra müsafirlər ilə biryerdə yuxarı qalxıb, Kərin şəhərinin tamaşasına getdik. Yolda iki-üç metr uzunluğunda ləhir daşları qəbrlərin üstə dikilmişdir. Daşların üstündə hamısı bir məzmununda bu sözlər yazılmışdı: «La ilahə illəllah, Muhəmmədən Rasulallah».

Bir qədər getdikdən sonra qabağımıza dağlar ilə əhatə edilmiş böyük bir qəsəbə çıxdı. Şəhərin forması dağın içində böyük bir qıfa bənzəyirdi. Şəhərə bir xeyli tamaşa edəndən sonra qayıdıb, Kərində olan silah qayıran məharətli ustalara tamaşa etməyə getdik. Burada ibtidai bir vəziyyətdə cəmi silahlar oxşadılır. Tüfənglərdən aynalı və qoşa tapançalardan bulduq. Ofiserski və çaxmaqqlı tapança və qeyriləri kamali – məharət ilə qayrılır. Dəmir, mis, tunc məmulatın hamısı düzəldilir. Yaxşı ov qoşalülə tüfəngləri qayrılır. Hətta onlara patron gilizi düzəldilir. Metalları nə istəsək o rəngdə, o qisimdə edirlər. Zəvvarlar silahlarını qayıtdırırdılar. Kimi zağlayırdı, kimisi qundaq çəkdiirdi.

Kərindən səhər çıxan, saat 11–də Payintağa varid olduq. Burada müsafirlər üçün mənzil ancaq üzü böyük yola, dükana oxşayan otaqlardı. Küçədə böyük bir yığıncaq vardı. İrəli gedib, gördüm iki nəfər pərdədar dərvişdən biri pərdəni yavaş–yavaş açırdı. Açılmış tərəfini örtürdü. Açılan tərəfindən dərviş oxuya–oxuya başına yığılan camaatdan pul yığırdı. Pərdədə meracdan, Əlinin xilafətindən Kərbəla meydanından, behiştədən, cəhənnəmdən rəsmlər çəkilməşdi. Pərdələr, görünür, Avropa təhsili görmüş rəssamın əsəridir. Çünki pərdədəki kompozisiya, şəkil və rənglərin hamısı savadlı bir əsər idi.

Sabah ertədən yola düşdük. Dağı–Kərranın enişi olduqca çətin, eyni zamanda ən gözəl mənzərəli bir yoldur. Yolun ortasında dağın bükərində qədimdən Sasanilər dövrünə aid 8 ədəd daşdan tikilmiş bir atəşkədə vaqedir. Bu atəşkədəni vaxtilə Fərhadın rəqibi Kərra adlı böyük bir memar tikmişdir.

Üslubu Roma, İran tərzindədir. Bu üslubların bir-birinə yaxınlığı Sasanilər inhitatə və inqizarə uğradıqları vaxtda özlərinin səltənətləri üçün bu üslubu qəbul etmişlər. Çünki bu üslub tək bir Kərra atəşkədəsində deyil, Taği-Bustanidə və İkinci Xosrovun əksində aşkardır. Səkkiz parça daşdan tikilmiş atəşkədənin içərisində və bayırında on-on iki nəfər adam yerləşə bilər. Payintaği keçib Sərpilə daxil olduq. Kənddə zəvvarlar yerləşib, başladılar bir-bir körpünü keçib, Şah Abbasın karvansarasına getməyə. Bu karvansara müsafirlərə deyil, otuz-qırx kişiyyə məxsus idi. Burada hər kəs öz arvadını, qohum-əqrəbasından yaxın arvadları satırdılar. Bir para zəvvarlar hərçənd yol uzunluğa, keçəlliyə və qeyri xəstəliklərə tutulmuşdular. Burada isə «zöhrəvi xəstəliyə ehtiyacları» olduqları üçün buraya dəstə ilə gəlirdilər. Bu karvansarada olan iftiza heç bir yerdə təsəvvürə gətirilə bilməz. Tariximizdən əvvəl, insanların ibtidai cəmiyyətlərində böylə iyirənc halı insanıyyə tarixi bilmir. Böyük yol üstündə bu kimi səri xəstəliklər yuvasını tikməyin nə kimi mənası var? Yainki insan bu kimi insan əməli xaricindəki cinayətli hərəkətlərə nə ad versin? Əlbəttə, bunların hamısı bir ovuc əxlaqsız xanların it, köpək sürüsü molla, seyidlərin islamiyyə pərdəsi altında onsuz da iflasa varmış kənd xalqının yaşayışına tətbiq edilən cinayətlərin ən abırsız şəkli dir.

Günorta əyilmişdi. Zəvvarların arasında nüfuzlu və hörmətli kişilər istədilər Səripüldə qalmayıb, oradan tezliklə Qəsri-Şirinə getsinlər. Çünki bir növ özlərinə həmvar edə bilməyirdilər ki, o iftızanın içində yatsınlar. Çarvadar üçün də getmək əlverişli idi. Tez yüklənib Qəsri -Şirinə yola düşdük.

Saat altıda Qəsri-Şirinə varid olub, yoldan dincəlməyə başladıq. Bu gün mən heç yerə gedə bilmədim. Çünki nə yoldaşım var idi, nə də ayaq tapa bildim. Sabahı bizə xəbər verdilər ki, bu kəndə sərhəddən içəri adam buraxılmır. Çünki xalqın üç gündür kürdlərin cüzvi ovqatı təl x salmasından Osmanlı hökuməti bir para sərəncam götürmüşdür. Mənə lap xoşbəxt kimi bu hadisə rast gətirdi. Tez bir Şirin çayının tamaşasına getdim. Şirin çayı haradan haraya axır, ətəklərində nə hasili var və nədir,-məni maraqlandırmayırdı. Ancaq bu çayda olan firuzədən bir az yaşıllığa meyilli sərin-sərin tamlı su məni valeh etdi. Buralarda artıq qış hiss edilmirdi. Çayın axması elə təsəvvür olunurdu ki, guya maye firuzə axır. Ara-sıra gözəl çay balıqları karvanlarla üzüb keçirdilər. Cənub tərəfində də Babil qalasının qalqısı hündür bir dağ kimi görünürdü. Mənzərə xeyli zəngin və maraqlı idi. Burada ikinci tamaşa daha maraqlı idi. Çünki buralar Bərdə məleykəsi Şirinin mənzərələrindən biridir. Vaxtilə Azərbaycanın bu ağıllı və müdrik padşahı öz məmləkətini olduqca abad və yaxşı idarə etmişdi. Hələ Qəsri-Şirinə daxil olduqda böyük, geniş şəhər hasarının bürclərinin qaldıqları aşkar görünür. Şimala tərəf zahirən sarayın da yerləri məlumdur. Hasarın, qalanın yerlərinə tamaşa etdikdə bir nəfər adi paltarda mənə yaxınlaşıb dedi:

- Sizə nə lazımdır?

Mən bu adamın haradan çıxdığına təəccüb edib, dedim :

- Müsafirəm, tamaşa edirəm.

Cavab verdi:

– Burada tamaşa ediniz, lakin şimala doğru,

Əlbəttə, getməyin. Çünki kələhhər tayfası Bəhram xanın qoşunu gəlib yerləşməkdədir. Çox ola bilər ki, kürd tayfası sizə əziyyət etsinlər. Bəlkə də, qarət etsinlər. Əlbəttə, getməyin.

Mən məyus oldum. Sonra məlum oldu ki, şəhərin şimalında ingilis kompaniyası neft istehsalı ilə məşğuldur və oralara yerli əhalidən buraxılmayıb. Qəsri-Şirin neftində o qədər insanı gicəldən bir qaz var, adam az qalır huşdan getsin. Pilətdə, lampada yandıran vaxt mənzili kauçuk qoxusunun ən pis iyi doldurur.

Gecəni səhər edib, Xanəginə, yəni İraqi- ərəbə yola düşdük.

Qəsri-Şirin ilə Xanəginin arası böyük düzənlikdir. Dörd tərəf göz işlədikdə üfüqsüz bir biyabandır. Zəvvarları qara qarğa sürüsü bürüyüb, başlarının üstündən qar-qar qışqıraraq yol uzununu müşayət edirlər. Deyəsən, İran dilənçi və əlilləri kimi, qarğalar da bizə hücum edib, qarət etməyə çalışırdılar, lakin bir qədər cürətləri çatmırdı.

Saat beşdə Xanəginin tamojnasına yetişdik. Bir göz yumub-açınca bizi qara libaslı, qırmızı başlı, dozanqurdu bıqlı adamlar əhatə etdi. Təfəhhüs- təcəssüs başlandı. Ciblərimiz və qoltuqlarımız bərk axtarışa uğradı. Mən dedim:

– Qardaş, axır sizə qadağan mallar və sərhəddən içəri yasaq malların müayinə edilməsi lazımdır. Daha bizim ciblərimizdə və qoltuqlarımızda nə işiniz var ?

Cavab almadan bizi axtarışdan sonra bir yana itələyirdilər. Bu iftizahlı hərəkət azmı–çoxmu çəkəndən sonra biri dedi:

– Haydı, dəf olun.!

Bu sözü bir osmanlı gömrükxanasının baş məmurundan eşitdik (Əlbəttə, hökumətin rəsmi və ədəbi dili idi). Xanəgin gömrükxanasında nə qədər köhnə məmurlardan rüşvət yeyən cinayətkar, cani, qaçaqmalçı var, hamısı buradadır.

Şah Abbas karvansarısında yerbəyer olmamışdıq ki, mənzillərin qabagına əxlaqsız ərəb, yəhudi arvadlarının dəstəsi çıxdı. Dillərində bir kəlmə sözdən artıq deyib–danışma yox idi. Çatana deyirdilər:

– Kərbəlayi, Bağdad xərab!

Zəvvarların hörmətli kişiləri bunları kötək ilə qovaladılar.

Sabahısı Qızılabadda mənzil etdik. Burada mənə çoxlu osetin, inquş, ləzgilər rast gəldi. Səyahət edə–edə gedib məscidə daxil oldum. Burada məscid qayət təmiz və pakizə idi. Məsciddə bir ehtiram hökmi–fərma idi. İranda olan məscidlərə heç bənzəmirdi. İranda, misal üçün, Rəzəndə il uzununu məscidə çarvarlar qatır, at və mal salarlar. Məscidin çamur, bərk üfunətdən yaxınlığından keçmək mümkün deyildi.

Yol uzunluğunu Kəbutərində babət məscid gördüm. Qalanların hamısı misri xəstəliklər yuvası idi. Qızılrübatdan Yəğubiyəyə gedəndə, Fərat qolu buradan keçdiyinə, bir körpü vardır. Bir nəfər qoca qırxıq, üst-başı özü kimi köhnə türk məmuru zəvvarları yaxalayıb-torpaqbasdı, ya körpüdən keçmək pulu istədi. Zəvvarlardan biri uca səslə dedi:

– Ay qardaşlar, buna bir qəpik də olsa, verməyin. Çünki mən ikinci dəfədir gəlirəm, bu kimilər buralarda doludur. Osmanlı hökuməti bunların işə yarar vaxtlarından istifadə edib, axırda əzil etdikləri zaman deyirlər: «Gediniz bir parça, çörək nə yerdən istəyirsiniz, tapıb yeyin». Buradan məlum olur, hökumət onsuz da həyatlarını rüşvətlə keçirmiş bu məmurlara təqaüd təyin edirmiş.

Yəqubiyə olduqca minbit bir qəsəbədir. Burada bahar çox tez başlanır. Yaxşı mürəkkəbatı var.

Gecəni yatıb, səhər tezdən yola düşdük.

Ortaxandan keçib Kaziminə varid olduq. Bizə bir balaca ev verdilər. Bir saat olmazdı ki, gəlmişdik, gördüm, bir gözü kor, üzünü çöpur, qaraşın, yaşıl mövləvi əmmaməli bir şəxs gəldi. Mənimlə görüşdükdə özünü elə apardı ki, deyəsən, bu adam ömrü uzunluğunu mənimlə bir yerdə yaşayıb. Xeyli mehriban təbəssümlə cəmi ətrati – ailəmizi xəbər alıb, salamat olmalarına böyük sevinclərlə şükürlər etdi. Əlavə etdi ki, validimə cəddin elə bilməsin ki, mən onu xatirimdən fəramuş etmişəm. Halbuki səhər-axşam İmam Museyi-Kaziminin rövzeyi- mütəhhərəsində ondan əvəz nayibilziyarə varam, gecə

və gündüz ailənizə dua və sənədə varam. Əlbəttə, bu yağlı dillər cibimizdə olan qəpik–quruş üçün idi. Nə o bizə dualı idi və nə də nayibəlzıyarəlik. Aldığım məlumata görə, hər il zəvvarların mövsümdə icarədarlıq edib, bacardıqca zəvvarları xamlayıb, soyqunçulardan idi. Mənimlə bu mehriban söhbətləri aparan məşhur zənpərə keçmişdə Mirzeynəlabdin Bəğdadi, sonralar isə Ağa Seyid Abid Kaziminin idi. Adının dəyişməsinin də səbəbi odur ki, əvvəlincinin qopartmadığı fırlıdaq qalmamışdı. Bu adın dəyişməsilə təlaq, təəhhüd və sədəqə hamı batil olub yerbəyer olurmuş.

Gələn günümüzün sabahı Samiriyyə gari deyilən araba ilə yola düşdük. Bu yol garı ilə bir gün–bir gecədi. Yolda bir az əğfal edən zəvvar öldürülür. Buranın ərəbləri özlərini ibtidai dövrün adamları kimi aparırlar. Qəbilədə kişilər səhər yerlərindən qalxıb, namaz qılıb, təxminən bir surə oxuyurlar. Ondan sonra silahlanıb, halali– kəsəbə çıxırlar, gün ərzində qabaqlarına nə gəldi onu ov bilirlər. Qarət, soyğun, bu kimi şeyləri dəvayi–qəzavəti–zamanlarına həsr edərlər. Zorla öldürmə ilə alınan şeylər halal kəsəbdir. Etiqadları onadır ki, tərəf– müqabili güclü olaydı, verməyəydi. Yoxsa öldürmək yoxdur. cəbəri– məzhəb olduqları üçün ölümü Allaha nisbət verirlər. Tutulduqda hökumət təşkilatlarının: «Bunu niyə öldürməsən?» sualına belə cavab verirlər: «İnni darib, Allah qatil». Dürüst ərəb dili ilə: «İnni zənarib, Allah qatil». Yəni mən vurdum, Allah öldürdü. Əlavə edirlər:

– Mən kiməm, nə cürətin sahibiyəm, Allahın bəndəsini öldürüm? Mən yaratmamışam ki, mən də öldürüm. Mən ancaq vurmuşam, öldürmək Allahın işidir.

Böylə zəncirsiz vəhşilərin arasına gəlmək, əlhəq, ağıllı, dərrakəli şəxsin işi deyildir

Gecə saat səkkizdə Samirəyə varid olduq. Gecə ilə Dəclənin o biri kənarına qəfə ilə çıxmalı idik. Burada bizi bir dəstə yaşlı, əmmaməli seyidnüma şəxslər əhatə edirdi. Zahirən bunlar «xudam» idilər. Bir– birlərini ərəbcə küçə söyüşündən də alçaq söyüşlərlə söyüb gülürdülər, bizi də arabir yaddan çıxartmayırdılar. O ki, lazım idi, həyasızlıq edirdilər. Ərəb dilinə bələd olmayan erkək və dişi zəvvarlar sevinclərindən gözləri yaşarıb deyirdilər:

– Cəddinizə qurban olum, Qurani əzbərdən oxuyurlar. Bizi söyə–söyə qəfəyə mindirib, sahilə apardılar və oradan bizə yəqin edilmiş mənzilə getdik. Aralarında 50 yaşlı bir kişi dedi:

– Ağalar, zarafat bəsdir. Bunların arasında dilimizə bələd adam olar. O zaman bir nəfər zayir (zəvvar) İraq torpağına qiyamətə kimi gəlməz. Sakit olunuz!

Səhər ziyarətdən sonra Mötəsimül–billahın minarəsinə tamaşaya getdik. Bu minarə böyük bir düzənliyin bir tərəfində vaqe olub, Abbasi xəlifələrindən Əl–Mötəsim tərəfindən bina edilmişdir. Minarənin başında iki və ya üç nəfər adam yerləşib otura bilir. Mötəsim Abbasi xəlifələrinin ən barbar və vəhşisi imiş. Şəxsən bu adam anadan qoşunda təvəllüd edib, orada da hərbi tərbiyə və təlim almışdır. Xasiyyətinə gəldikdə, bu şəxsə əslən insanlara məxsus rəhm, mürüvvət, insaf, cəvanmərdlik hərgiz yox imiş. Minarə təməldən geniş, yuxarıya getdikcə nazikdir, forması isə vint kimi, yəni buruqdur. Altı mərtəbənin ümumən iyirmi metrəyə kimi hündürlüyü vardır.

Çıxılacaq yolu müruri-zaman ilə yeyilmişdir. Mən bir nəfər zəvvar ilə çox əziyyətlə yuxarisına çıxıb, gördüm ki, minarənin ətrafı o qədər geniş bir biyabandır, ucu- bucağı yoxdur. Əl-Mötəsim buranı həm özünün rezidensiyası və həm də ştab tərtib veribmiş. Burada da qoşunlarına məşq və keçid qərar verirmiş. Kazimiyyəyə qayıdıb Bağdadın tamaşasına getdik. Burada ticarət əksərən qeyri-ərəb əlindədir. Ticarət rəqabəti ifrat dərəcəsindədir. Avropa ilə bilavasitə heç kəs ticarət etməyir. Bu şəhər vaxtilə islamın böyük darülxilafəsi olmuşdur. Miqdaratı üç- dörd xarici amillərinin əlində idi. Ərəblər ancaq xurma, xuşkbar və qeyri yeyinti şeyləri satırlar. Asiyanın böyük mərkəz şəhərlərində olan kimi, burada da yerli əhali burnunu göstərə bilməz. Polis və qeyri idarələr avropalıların əlindədir.

Kərbəlaya getmək üçün çarvadarla yaxın karvansaraya getdik. Biz ora yetişməmiş xudamız Ağa Seyid Abid plov içindən noxud çıxan kimi peyda oldu. Fövrən bizi qabaqlayıb dedi:

- Ağalar, iş çox yaxşı rast gətirdi. Yoxsa məni niğarançılıq həlak edəcəkdə. Nə gözəl təsadüf, əqrəbanızdan Ağa Seyid Məhəmməd Rəhim Dəcili bu gün at və qatırları ilə Nəcəfdən gəlib yük tutmaq istəyirdi. Mən çarvadara ona ehtiyacımız olduğunu dedim. Ancaq kirayə haqqını və qeyri şeyləri siz özünüz danışın. Mənim pul-filan işinə qarışmaqdan xoşum gəlməz.

Biz razılıq edib, karvansaraya tərəf yollandıq. Yoldaşlarımızdan bir çox sərfəli zəvvar vardı, dedi:

- Sizin canınızçün, bizi satıb qayıdır.
Mırığ dedi:

– Bunda kimin şübhəsi var?

Çarvadarı danışıb, səhəri yola düşdük. İkinci günü Mosula yetişdik.

Bakıda uşaq vaxtlarımda böyük nənəm ilə qış gecələri əmioğlumuzgilə kürsüdə nağıl eşitməyə gedərdim. Bir gecə nağıl əvəzinə, Kərbəlayi Cəvahir xala öz Kərbəlaya getməyindən söhbət salıb, belə bir söz danışdı:

– Allah sizə qismət etsin, dübarə mənə də. O anası ölmüşün nəşini də aparım şah–Nəcəfdə dəfn edim. Yaxşı arzudur, yaxşı da səfərdir. Hələ indiki kimi yadımdadır. Kərbəlaya bir az qalmış Hars Allahı lənət etmiş tiflani–müslimin uşaqlarının başlarını Fərat qırağında necə kəsib. Uşaqların gözləri dipdiri baxır adamın gözünə. Adamın ürəyinə od düşür.

Bu sözləri deyib, bir az da ağladı. Mənə xeyli maraqlı gəldi. O vaxtdan hələ fikrimdə diri gözümün qabağında idi. Zəvvarların hamısından [çox] bu ziyarətgaha mən tələsirdim.

Bayırdan, yol ağzında bir bala suməyə daxil oldum. Ortada bir balaca sənduqə (qəbr) üstündə şüşə qapağının altında gözümə iki dənə yumru balaca kəcdən qayrılmış kukla başları görüdü. Mənə hücumavər olan dəli gülməyi min müsibətlə saxladım. Başları düzəldən şəxs olduqca naşy bir sənətkarmış. Kukla başları yumru kos (top) formada, kəc rəngində ona saç, qaş, göz, ağız çəkilib. Hətta üzünün günələrini əxlaqsız arvadların üzü kimi qırmızı rəngdə al–atəş boyamışdılar.

Ziyarətdən sonra kəndə varid olub, yoldan dincəlməyə başladıq.

Həyatımızda çoxlu zəvvar var idi. Bir yerə yığılıb, əvvəlcə hamama getməyi qərara aldıq.

Hamam ümumi idi. Bayır hissə bir qədər pis deyildi. Hamamın içərisində üfunətdən başqa, yüz minlər ilə tarakanlar (çörək qurdu) divardan aşağı– yuxarı dırmaşıb, hərdənbir çimənlərin çılpaq bədəninin üstünə düşüb, adamı iyrəndirirdilər. Hamamın içərisində keçəl dəlləklər, ləbü–kabab (bişmiş çuğundur) satan, həcəmət qoyan, qol qanı aldırən və qeyrilərindən nəfəs çəkmək mümkün deyildi.

Mən hamama gəlməyə peşiman olmuşdum. Özümü məzəmmət edərək, deyirdim: «Ay yazıq adam, məgər yollarda olan insaniyyət xaricindəki həyatı seyr edib, öz kor gözlərinlə görmədinmi? Yenə durub bu misri xəstəliklər yuvasına gəldin!

Xülasə, hamama təmiz daxil olub, murdar çıxdım. Mənzilə gəlib, hamamın napaklığını evdə dəf etdim.

Axşam ziyarəti üçün hazırlıq aparırıdık. Bir də gördüm, dalandarımız bir nəfər adam ilə məni səslədi. Bayıra çıxıb gördüm dalandar ilə gələn bir nəfər 35– 40 yaşında bir dəlləkdir. Dalandar dedi:

– Mənə təmiz dəllək tapşırımışdın, budur gətirmişəm. Bu şəxs ancaq xas şəxsləri qırır, özü də çox təmizdir. Olur hərdən baş qırxdığı vaxt

dörd–beş yerdən ülgücü ilişsin. Helə bir şey deyil. Yoxsa bizim dükançı kimi, qırxdıqları vaxt on–on beş yerdən kəsirlər.

Mən dedim:

– Ülgücə ehtiyac yoxdur, hərgah maşını varsa, bəsdir.

Cavab verdi:

– Nəinki bir ədəd, hətta üç dənə varımdır, ver göstərim.

Əlindəki çamadanı açıb, bir çirkli ayna çıxarıb, salavat çevirə–çevirə silib, mənə verdi. Ayna sadə şüşədən qayırıldığı üçün, üzü də çox köhnə idi. Alıb, baxıb, dəlləyə qayıtdım:

– Aynada mənim əvəzimə yarımçıq bir insan surətinə bənzər şəkil göründü.

Dəllək fövrən başa düşüb dedi:

–Kəlbəyi, niyə salavat demədin?

Cavab verdim:

– Usta, orada görsənən həyulayə minlər ilə lənət demək lazımdır, nəinki salavat! Dəllək bir söz deməyib, başladı başımı, üzümü vurmağa. Əlavə etdi:

– Əlbəttə, qayçılıyıb, xəttinizi çəkəcəyəm.

Cavab verdim:

–Xeyr.

Dəllək dedi:

– Kəbləyi, niyə xətt çəkdirmirsiniz? Bu ki, müsəlmanlığın şərtlərindəndir.

Cavab vermədim.

Min dürlü əziyyətdən sonra dəlləyin əlindən xilas oldum. Gedib qonşularımın başını qırxanda haqqımda demişdi:

– O kəbləyidən mənim heç gözüm su içməyir, deyəsən, babidir.

Şam vaxtı dəlilimiz gəldi. Biz də qoyun sürüsü kimi bunun dalınca düşüb, ziyarətə getdik.

Səhnə (həyəətə) daxil olanda, öylə bil, üfunətdən beynim burnumdan töküldü. Başım gicəlləndi. Ürəyim qarışdı. Aman, bu nə üfunətdir? Özümə sual verdim. Sonra səbr etməyib dəlildən soruşdum.

Cavab verdi:

– Əhəmiyyət vermə, burada abdəstlərdir.

Dedim:

– Camaat burada böyük qiymətə yer alıb, əzizlərinin sümüklərini dəfn edirlər. Nə əcəb böylə narəva işi onların haqqında edirlər? Məlumata görə, bu böyük daşların altı hamısı islam vilayətindən gələn sümüklərdir.

Təəccüblənib cavab verdi:

– Kərbəlayi, görünür, etiقادınız lap süstdür. Siz mægər eşitməmişiniz, burada dəfn edilən sümüklər bir saat dəfndən sonra burada qalmayıf?

Sual etdim:

– Bəs nə olur?

Cavab verdi:

– Əlbəttə, lazimi yerinə aparılır.

Ağlar səslə:

– Əlbəttə, behiştə əla-Əliyyi-cənab Seyid-əl-şühədə əleyhissəlamın xidmətinə!

Mən artıq danışmadım.

İzni-düxuldan sonra məscidə daxil olduq. İçəri olduqca basırıq idi. Burada mərsiyəxanlar tərəfindən künclərə sıxılıb ərəb, fars və türk dil-lərində rövzələr oxunurdu. Mərsiyəxanlar oturub, rövzədə iştirak edənlər ilə bərabər özlərini döyüb, ağlayıb, başlarına vururdular. Bir tərəfdən ərəb

arvadları uşaqları çiyinlərində gülğülə çəkib, at kimi kişnəyib, şütüyürdülər. Bir divara o qədər xınalı əl ilə pəncə vurmuşdular deyə, xarab mənzərəsi var idi. Hər bir tərəfdən hey əl idi, zəvvarlara doğru uzanırdı. Kimi Quran, kimi yasin, kimi nayibülziyarə olmaq kimi mərhumlar üçün qəzaya qalmış n-amaz, oruc, xüms, zəkət rədi- zalim imam malı, nəzir, sədəqə tələb edirdilər. Yanan şamların hissi insanı boğurdu.

Bir sayaqla bayıra çıxdım. Bir həftə bu minval ilə keçindim. Zəvvarlar tərəfindən tam mənası ilə istismar olunurdum. Səhər sübhdən axşam saat səkkizə kimi ziyarət məni təngə gətirdi. Axırda böylə qərara gəldim ki, mənim üçün gələnlərə deyim, xəstəyəm, yaxud məsələ var, gedib onu həll edəcəyəm. Bu cür bəhanələr ilə başımı qurtarırdım. Yaşayışımı zəvvarlıqdan çevirdim səyahətçi yaşayışına. Hər gün şəhərin bir yerinə gedib, səyahət edirdim. Çox vaxt bazarda və meydanda ərəblərin, mühacirlərin həyatlarını öyrənirdim.

Oyuncaq şəklində kərpicdən çadır kimi yan-yanaşı çevirmə tikib, adına xeyməgah qoymuşlar. Xeyməgahlar yanında böyük bir meydan vardı. Şəhərin ərzaq cəhəti burada alver edirdi. Bir gün meydana qulağıma «əlcərad» səsi gəldi. Gördüm bir ərəb üstü kətfəndaz ilə örtülmüş bir uzunsov qutu qoyub, çıxıraraq əlini uzadıb, içəridən bir iri yaşıl çayırtkə çıxardı. Başını tulladı, iki böyük ayağından tutub yedi və başladı dodaqlarını marçilladıb dövrəsinə yığılanlara ləzzətini tərif etməyə. Ərəblər də almağa başlayıb, bir az zamanda çayırtkəni pərənlədilər. Mən çox təəccüb etdim, islamda həşəratın yeyilməsinin haram olduğu, görünür, yalan söz imiş.

Kərbəlaya on beş gün idi gəlmiş idik. Qurban bayramı oldu. Hər gün mənzilimizə Bakı tələbələri gəlirdilər. Bu gün bayram münasibətilə ucaboylu, qarğaqa nad saqqallı, əllərində nazik qara əlcək, əlində qara əsa, gözlərinin dövrü zəfəran və nil rəngi ilə çəkilmiş, kipriklərində sürmə, qayət nəzafətli, əynində qara lyustrindən əba, süzgün baxışlı biri müxtəsər təbəssümlə içəri daxil oldu. Hamı ilə görüşdü, əhval tutdu. Zəvvarlardan biri bununla həmkəndli olduğu üçün onunla kəndlərindən xeyli söhbət etdi. Sonra söhbətə ümumi şəkil verib, belə dedi:

– Kərbəlayilər, mən vətəni–məlüfdən bu il ilə 25 ildir etbati–aliyata şərəfyab olub, təhsildəyəm. Lazım idi, çox vətənə qayıdıb, islamiyyətə rəvnəq verək. Şəriyəti–qərayi–Məhəmmədini öz camaatımız arasında təbliğ, təşviq ilə məşğul olum. Leykən mən ictihad eləyib, artıq Kərbəlada qalmalı oldum. Vətənimizin əhfadi tərəfindən layiqincə təğdir edilmirəm. Mən şikəstənəfəs bir şəxsəm, özüm də xeyli səlihəlnəfs. Həmvətənlərim məni qoyub fitrə və zəkati, sülsü, İmam malını rəddi–məzalimi, nəzir və mali–füqəranı öylə şəxslərə göndərirlər ki, heç kəs bilmir, hara və kimə sərf olundu. Amma mənə gəlsə, qəpik–qəpik hesab verə bilərəm. Baxıb, görünüz, mən ərəbi dilində olan ülumi–əvvəlini və axırını tamam etmişəm. Hətta bu axır vaxtlar şerin incəliklərinə varıb bu gün Xacə Hafizə meydan oxuyaram.

Zəvvarlar bir–birinə təəccüb ilə baxırdılar. Molla sözünə davam edib, deyirdi:

– Xacə Hafiz, misal üçün, deyir:

Əgər an torki– Şirazi be dəst arəd dele ma ra

Be xali hinduyəş bəxşəm Səmərqənd o buxara ra.

Amma mən? Mən gör necə demişəm:

Be xali hinduyəş bəxşəm sər o can o dele ma ra.

Əgər dər rast məhbuban kəsi bəxşəd cenin bəxşəd.

Nə çün Hafiz ke, mi bəxşəd Səmərqənd o Buxara ra

Ay camaat sizi seyyidül-şühəda, hansı birimiz yaxşı demişik?

Savadlı və savadsız hamısı bir ağızdan deyirdilər:

– Əlbəttə, cənabınız yaxşı demisiniz.

Mollanın keyfi kök oldu. Mən bir savadlıdan soruşdum:

– Deyəsən, dostunuzun çatmayan yeri vardır?

Cavab verdi:

– Ay rəhmətliyin oğlu, əsla çalmanın altında şüurdan, dərrakədən, ağıldan əsər-əlamət olmaz. Amma bu yazığın boşluqdan başqa, dəliliyi də vardır.

Bayırdan: Buyurunuz, buyurunuz», –səsləri eşidildi.

İçəriyə daxil olanlardan Molla Qasım Bakı kəndlərindən idi. Bu şəxs çox nataras, iri əndamlı, mütrüf əbasına güclə yerləşirdi. Əyləşən kimi yanına, yövrəsinə tez-tez xoşhallılıq edirdi. Deyəsən, bu hərəkəti ilə istəyirdi hazırının nəzərini qeyri şeyə məşgul etsin. Çünki öz şəxsiyyətinin karikatura olmasını düşünürdü. Gələnlərdən biri də Axund Molla Xandadas idi. Simasından görünürdü ki, bu şəxs kənd təsərrüfatı işlərindən qaçıb tənbellikdən mollalığa, müftəxorluq ilə məşğul olmağı özünə iman evi qayırmışdı.

Azərbaycandan gələn tüllablardan biri Baba Mirzə idi. Bu şəxs ayaqlarından çiyinlərinə kimi qapılı idarə şkafına oxşayırdı. Başı ilə əmmaməsi iki böyük küdünün bir-birinin üstünə qoyulması kimi nəzərə gəlirdi. Səsi də bariton ilə bas arasında idi. Danışığı indiki bir para opera artistləri kimi özünü reklam etmək üçün dodaqlarını iyrənc bir halda çevirib danışmaqlarına oxşayırdı. Bu şəxs də əkindən-biçindən və xırmandan qaçanlardan biri idi. Bunların hamısından məzhəkəli, gülünc idi. Boynu və burnu o qədər uzun idi ki, çöldə murdayeyən kiçələ kərkəs quşuna çox oxşayırdı. Bədəncə çox arıq və uzun idi. Yoldaşlarının dediyinə görə, bir əyləşəndə 7-8 adamın xörəyini yeyirdi və həmişə bazardan keçəndə meydanda olmaq bəhanəsinən alverçilərdən bollu nəxənək vurarmış. Alverçilər də bunu görəndə: «Ağa, satdıq deyil»,- deyə başlarından rədd edirlərmiş. Adı Şeyx Əbdürrəzzaq idi. Lakin nədən isə ona Şeyx Qarabatdağ ləqəbi vermişdilər. Şeyx Əbdürrəzzaq məclisi yeməli-içməlidən boş görüb dedi:

– Ay kişi, siz az qalıb vətənimizin adını batırasınız. Təxminən saat yarımdır gəlmişik, hələ də bir stəkan çayınız yoxdur.

Kərbəlayi dedi:

– Bizdə gərək simavər hazır olsun.

Kərbəlayi Mırığ ilə bir mənzildə olduğu üçün dedi:

– Qadam, səslə, simavəri gətirsinlər.

Simavəri gətirdilər, şeyxə çay verdilər. Şeyx balaca qənddandakı qəndi stəkana boşaldıb, üzünü çamaata tutub dedi:

– A balam, a qadanız alım, sizdə gərək yaxşı şəkərçörəyi, badamçörəyi, şorqoğalı, paxlava, İsfahan halvası, bəyimçörəyi, südçörəyi olsun. Gətirin ortalığa, tüllabi–kiram yesin, ehsanınız yerinə düşsün, qəbul olsun. Niyə simiclik edirsiniz?

Zəvvarlar o sürtikliklə utanıb, kimin nəyi vardı, gətirdi. Tüllablar ac qurd sürüsü başsız qoyun sürüsünə özünü toxuyan kimi toxudular. Hamısından bərk cəhd edən, əlbəttə, Şeyx Əbdürrəzzaq idi. Həqiqətən kişi böylə səy və təlaş etdiyi üçün böyük mükafata ləyaqəti vardı. Şeyx iki əlli buyurdu. Tez–tez də gözlərinin yaşını silirdi. Yemək zamanı heç kəsə baxmayıb, hər iki ovurdu dolu, hətta onu müxatib tutanlara cavab vermirdi. Axund Molla Mirzə Ağabala ağzı dolu halda gülə – gülə dedi:

– Ay kişilər, nulub, məgər qar altından çıxmısınız, nə xəbər?

Axund Molla Xandadaş cavab verdi:

– Zarafat deyil, illər boyu həsrət qaldığımız tikədir.

Şeyx Əbdürrəzzaq iki ovurdu dolu dedi:

–Haqlısız, hər ikiniz düz deyirsiniz. Leykən adama nuyüs (nəfəs) mafar (fürsət) verməyir.

Hamı, bir neçə tüllab çeçəyib az qaldılar boğulsunlar. Süfrə təmiz boşaldı, yığdılar. Yenə «buyur, buyur» səsi ucaldı. Bakının keçmişdə qayğanaq hacılarına çox oxşayan bir axund daxil oldu. Hər kəs bu şəxsə axundyarım desə idi, çox haqlı olardı. Çünki həcmi çox böyük idi. Hərgah bu şəxs öz vətəninə qalıb, əkində, xırman–xayanda işləsə idi, çox böyük mənfəət etmiş olardı. Bakıdan Kərbəlaya təhsilə gəldiyi 15 il idi, Əsfar kitabının əvvəlinci babında batıb qalmışdı. Bundan artıq irəliləyə bilmirdi. Axundun başı hərçənd normal başlardan çox böyük idi, lakin içində, belə görünürdü, elə bir şey yoxdur. Çünki vətənə və vətəndən gələn məktubları yoldaşları oxuyub, yazardı. Əyləşdiyi zaman adəti üzrə həmişə mürgüləyib, böyük xərənuzi pişikləri kimi xorna çəkirdi. Hərdən diksinib, ətrafını süzüb deyirdi:

– Həzərat, mən etibatda mənə lazım olan elmləri çoxdan bitirmişəm. Leykən qalmağımın illəti buranın abü həvasıdır. Sözü doğrusu, Kərbəlada olan badi–hava heç bir yerdə yoxdur.

Axund Mirzə Ağabala dedi:

– Doğrudur həmi də təhsiliniz müxtəsər qalıb, onu da ki, sizə keçən il Bakıdan gələn tula Məhəmərdin nəvəsi Molla Məzahim deyir.

Axundyarımın ovqatı təlxi olub, cavab verdi:

– Hərgah bir şeyin sizə dəxli yoxdur, niyə müdaxilə edib, şəs– hü bəst verirsiniz.?

Molla Mirzə Ağabala dedi:

– Əfv ediniz, əgər bilsəydim sizin qəlbinizə mənim sözüm dəyəcək, hərgiz danışmazdım.

Axund yenə dedi ki, axır, ey Molla Mirzə Bəla, biz bir vilayətin adamı, hətta bir kəndin əhliyə. Yadında olsun gərək, mən səndən beş–altı yaş da böyüyəm, bu sözlər nəyə lazımdır? Sən özün gərək haqqa arif olasan.

Molla Mirzə Ağabala qızardı. Bir söz danışmadı.

Vətənimizin «əziz xələflərini» bir qədər öyrənəndən sonra kürk, çuxanı geyib, bazara getdim. Bazar adi yaşayış keçirirdi. Bəzzaz cərgəsində tazə tanış olduğum Məqsədin dükanına yetişib, salam verdim, rəddi–cəvabdan sonra dedi:

– Bir səbr eylə, buraya fırlıdaqçı gələcək, ona tamaşa etginən. Onu buradaca ifşa edəcəklər.

Mən cavab verdim:

– Cənab Məqsəd, mənim xalqın ifşası ilə nə işim var? Həqiqətən mən maraqlanmıram.

Gülüb dedi:

– Əlbəttə, düz buyurursunuz, lakin bu fırıldaqçı qeyrilərinə bənzəməz. Bu büsbütün əlahiddə tərkibdə fırıldaqçıdır. Dayan, maraqlıdır.

Mən razı olub, əyləşib, gözləməyə başladım. Yarım saat keçməmişdi, bir də rubəru dükana bir nəfər çarıqsifət, uca boylu şəxs gəlib oturdu. Dükançı bu şəxsə çox ehtiram edib, iki böyük Kərbəla narıncı və iki ədəd narhil tərif etdi. Bir az keçməmişdi, bir nəfər şimali iranlı gəlib əyləşdi, çarıqsifətliyə diqqət etdikdən sonra dedi:

– A, siz Mirzə Əhməd deyilsiz?

Cavab verdi:

– Xeyr!

Dedi:

– Neçə ki, xeyr! Mirzə Əhmədsiz!

Yenə cavab verdi:

– Xeyr!

Dedi:

– Gözüm, niyə özünüzü gizləyirsiniz? Mən ki, sizi tanıyıram.

Dükançı müdaxilə edib dedi

– Ağa, niyə kişinin üzünə çıxırsız? Vətəndən dərbədədər müsəlman qardaşdır. Qacar zülmündən qaçmış siyasiyonlardan olduğu üçün burada indi təhsilə məşğuldur. Bu kimi pərdə yırtmaq nəyə və kimə lazımdır?

İkinci inadin də dəvam edib dedi:

– Ax, ax! O sizin kimiləri aldatmayıb, bəs kimi aldatsın? Bu şəxs urumludur orada zənpara və qulamparalar üçün vüslətxana açmışdır. Hökumət xəbər tutub, bununla əlbir oldu. Sonralar hökumətə yaxın bir şəxsin ailəsindən bir nəfər qız xeylağını namussuz etdirmək üçün bunu tutub, həbsə alacaqdılar ki, aradan qoparaq götürüb buranı özünə aram və sakit qərargah ixtiyar etmişdir.

Mirzə Əhmədin üzü bərk ağarıb, cavaba qüdrəti yox idi. Mirzə Əhməd təngə qalıb, başını yuxarı qaldırıb dedi:

– Mən istəmirdim özümlə səni də abırdan salım. Kişi, sən həman səlmaslı Məşədi İbrahim deyilsən ki, çərpi–zəbanlığından ötəri bəhayilərə ayda iyirmi tımənə təbliğətçi muzdur dayandın? Müşkat təxəllüs birgözlü şairin babü bəhayi haqqında yazılan hərzə və hədyanı səsini çəkib oxuyardın. Günlərin bir günündə təqib edildikdə, xarici general konsulluğuğunun həyətində bəstdə oturdun. Onlar da tez başladılar sənə mürtani

itinə qulluq edən kimi qulluq etməyə?! Keçmişlər düz deyiblər, «abrusu tökülmüşün həyası olmaz».

Bu vaxt dükana neçə müştəri gəlib, mübahisəyə xitam verildi.

Saata baxıb gördüm Hərrə getmək zamanı yetişmişdir. Ayağa qalxıb bəzzaz dostumdan üzr istəyib, Xeyməqah meydanına tərəf yola düşdüm. Oraya çatanda yoldaşlarım məni çoxdan gözlədikləri üçün danlayıb, kirayə etdikləri ulağı mənə tapşırdılar.

Fəratın arxının kənarı ilə gözəl xurmalıqdan yoldaşlar ilə yol gəldirdik. Aşağıda yaşıllıqda əlvan rəngli xurma siçanları xurma ağaclarının arasında aşağı-yuxarı dırmaşib, maraqlı mənzərə yaradırdılar. Havada isə qayət xırda, əlvan cürbəcür tərkibdə quşlar uçuşurdular. Formalarından Amerikada yaşayan klibri quşlarını tamaşaçıya xatırladırdılar. Xurmalığı keçib, böyük bir düzənğahda Hərrin məqbərəsi yığcam həyətilə göründü. Yaxınlaşıb çoxlu ərəb zəvvarlarını gördük. Zəvvar arasında qayət gözəl, mü-tənasib bədənli göyçək bir qara cavan arvad vardı. Qoltuğunda xurma lifindən toxunmuş zənbilin içində təxminən beş girvənkə ən yaxşı xurma satırdı. Ucuz qiymətə aldım. Pulunu alandan sonra dedi:

– Hərgah bu xurmadan istəsən, mən sabah yenə gətirərəm.

Mən cavab verdim:

– Gətirin.

Kərbəla zəvvarlarından Ağa Seyid Məhəmməd Kuçek də orada idi. Arvad gedəndən sonra mənə dedi:

– Mirzə, sizə xurma lazımdır, mən sizə taparam. Sizin bu arvad ilə danışib, vədələşməyiniz lap artıqdır. Çünki hərğah şeyx bilsə ki, o sizə xurma verib, alver edib, böyük əngəl törənər. Çünki şeyx öz vüsuği-təsiri ilə buralarda, ərəb arasında böyük hörmətlə şayani-diqqətdir. O qara qızın üstündə təxminən gərək on min tükənlik cəvahirat və mirvarid olsun. O, qızı çox böyük məbləğə alıb. Bu yaxınlarda kənizi incidib, otağından çıxarıbdır, indi nə qədər səy edirsə, bir nəticə hasil olmayır.

Mən təəccüblənib dedim:

– Məgər indi adam alıb-satırlar ?

Cavab verdi:

– Bəli, hərçənd burada mümkün deyil, amma Libiyada, Sudanda, Həbəşdə və bir para Afrika vilayətlərində kəniz və qulam alveri mütəarif bir şeydir.

Cavab verdim:

– Ağa, burada Qur'an da və ya Əhadisi-əxbar yalana çıxır ki?

Dedi:

– O hansıdır?

Dedim:

- «İnnəmal–möminunə ixvətün» (Cəmi möminlər qardaşdırlar).

Cavab verdi:

- Mirzə, burada səhviniz var. Çünki fars şairlərindən biri demişdir:

Kəbutər ba kəbutər, baz ba baz,

Konənd cens, bahəm cens pərvaz.

Yəni göyərçin göyərçin ilə, qızıl quş, qızıl quş ilə, cins həmcins ilə uçarlar.

Cavab verdim:

– İnsanı quşa bənzətmək olmaz ki, cənab ağa. Fərmayişinizdən belə görünür, Qur'anın və hədisin nə ki, çatmayan alayarımcıq əyrilikləri varsa, zərbül–məsəl şeirlər onları düzəldir? Yaxud təhrif zamanı həmin şeirlər onlara kömək edib, təhrifləşdirir?

Ağa cavab vermədi.

Ümrə ziyarətindən qayıdandan sonra ağa bir para dindar, mömin zəvvarlara demişdir ki, bu şəxsin etiqadı bir o qədər möhkəm deyil. Ağa Seyid Məhəmmədin özü bəcc kərbəlayilərdən idi, ancaq ata ərəb idi. İranlılar ərəbdən doğulanlara bəcəyi – Kərbəla deyirlər. Necə ki, doğulan ispaniyalı ilə əlcəzayirli, tunisli və tancirlidən doğulanlara metis və ya qərəul deyirlər.

Kərbəlaya qayıtdıq. Nəcəf şəhərinə getməyə hazırlıq aparılırdı. Bir neçə gün biz Kərbəlaya gəlməmişdən Bakının atlı zəvvarları buradan Nəcəfə getmişdilər. Bu atlı zəvvar dəstəsi məni çox maraqlandırdı. Çünki atlı dəstəsi başdan-ayağa Bakı qoçuları idi. Biz Kərbəladan Nəcəfə gedəndə Dəclə daşmışdı. Hər il Şəttülərəb öz kənarlarından çıxıb, Kərbəla ilə Nəcəfin arasını suya qərq edər, burada cürbəcür taxıllar, bostanlar və tərəvəz suda qərq olub, xalqa böyük zərərlər toxunar. Xalq dedikdə əlbəttə mənzurumuz İraqi-ərəbin bədəvi, yəni bizim təbircə, kənd əhlidir. Bu su basqıntısının mülkədarlara və şəhər burjaziyasına dəxli yoxdur. Çünki onlar üçün belə hadisələr daha da əlverişlidir. Anbarlarında olan zapası çox baha qiymətə satarlar və bununla pullular daha da varlanar, fəqirlər isə dilənçilik halına düşürlər. Hərçənd yeyintinin çox hissəsi xurmadır, yolların bağlanması o da qəhət dərəcəsinə gəlir.

İkinci gün Nəcəfə varid olduq. Nəcəf əslən iqlimcə yaylaqdır. Nəcəfin abi-havası nə qədər gözəl və mötədildir. Əhaliyə qarışmış cüzamlıların əlindən heç yerdə görünmək mümkün deyildir, çünki İrandan, Fələstindən cüzamlılar buraya şəfa almaq üçün gəlirlər. Şəfadən qəti-ümid edəndən sonra buranı özlərinə vətən bilib, daimi qalırlar. Bu gözəllikdə yer böylə çirkin yoluxmalı xəstələr ilə doludur.

Zəvvarlar Nəcəfdə olduqları vaxt axşamüstülər həmişə qəbiristana varıb, əhli- qübura fatihə oxumağa gedərlər. Bir gün axşamüstü mən də getdim. Cüzamlar ordusunu ötdükdən sonra qəbiristanda atlı zəvvarların, demək olar, hamısını gördüm. Burada əksər Bakı qoçuları yanlarında

erməni, rus, yəhudi, gürcü cavan uşaqları vardı. Adi dindar zəvvarlar bunları görüb, deyirdilər:

– Bax, buna nə demişəm, kişilər qoçu olduqlarına oldu, kişilərdə islam qanı var. Bunları gətiriblər müsəlman eləsinlər. A kişilər, vallah, belə də saf, pak etiqad olar? Bunlar nə boyda böyük günah və məsiyyət etmiş olsalar, Allah bundan, şübhəsiz, keçəcəkdir.

Burunsuz Kərbəlayi əlavə etdi:

– Vallahi–billahi, keçəcəkdir.

Mırıq dedi:

Əlbəttə, keçər. Məgər Allahın burnuna şam iyi dəyməyib, ya xərat bazardan keçməyib? Əlbəttə, keçər!

İyirmi səkkiz atlı zəvvar ilə, aşpaza şəkli ilə iyirmi nəfərə kimi belə həyasızlıq vardı. Hamısından maraqlı orası idi ki, bunlar ziyarətə də gedirdilər. Bir parası da cədidül–islam ləqəbi almışdılar.

Nəcəfdə bir o qədər darıxmayırdım. Bir nəfər də olsa, həməzəban, həmrəy dostum yox idi. Onunla belə, mənə çox xoş keçirdi.

Bir gün səhər saat doqquzda nahar üçün ləvazimat alıb, evə qayıdırdım. Bakıdan çoxdan bəri etibata təhsilə gələn bir nəfər nüfuzlu bir şeyxə rast gəldim. Məni qabaqlayıb dedi:

– Ya Allah, səfəriniz mübarək, ziyarətiniz qəbul, balam. Atan mənə düz iki ay yarımından yuxarıdır ki, Hacı Əlinəği vasitəsilə məktub yazıb, sənin etibati–aliyyəyə şərəfyab olmağını xəbər veribdir. Sən hələ bir həftədən çoxdur Nəcəfdəsən, qədəmi rəncə edib mənəmlə görüşməmişən, bu necə işdir? Bəlkə, istəyirsən, mən xidmətinizə gəlmişəm?!

Cavab verdim ki, hərgiz mən belə fikir edənlərdən deyiləm, lakin, istəməyirdim sizi narahat edəm.

Şeyx qızarıb dedi:

Pəh–Pəh! Bəhanəyə bax! Əlbəttə, bizə getməliyik.

Mən üzr gətirib, evdə mənə gözləyirlər,– dedim: İnşallah, bir vaxt gələm.

Xeyli illahdan sonra sakit oldu.

Şeyx də bazardan gəlirdi. Yanında səkkiz yaşında qızının başındakı yapıncı çarşafın ətəyinə cırım edilmiş, xərçəng töküb tum kimi çırtlayırdı.

Mənə cırım xərçəngdən xəbərim vardı. Hətta özüm də çox alıb plova xüruş etdirirdim, lakin şeyxin qızının cırım xərçəng yeməsi mənə maraqlandırdı, şeyxdən soruşdum:

– Cənab şeyx, cırım xərçəng hələ bizim Kaspi dənizində olan xərçəngdir. Niyə Bakıda haram, burada halal olubdur?

Şeyx avamlığından, ya naxallığındanmı cavabında dedi:

– Xeyr, mirzə, bizim vətənimizdəki həqiqətən xərçəngdir. O haram üzəni də xaricilər yeyirlər, amma bu isə məlixəlcədir, yəni dəniz çəyirtkəsi.

Cavab verdim:

– Bunu nə sübuta deyirsiniz? Hərgah siz elmi– heyvanat oxumusunuz, onu mənə də göstərin. Mənim azdan–çoxdan qaraquradan xəbərim var. Yox, öz rəyinizdir, o başqa şey.

Dedi: –Bəli, mən ictihad etdiyim üçün bu mənim xüsusi rəyimdir.

Cavab verdim:

– Şeyx, xüsusi rəyiniz təharət barəsində ola bilər, nəinki diri bir quruluşda, bir cinsdə yaranmış üçün, bunu mənə elmi tərzdə isbat edə bilmədik, inadla istəyirsiniz, məni susdurasız.

Şeyx təğəyyür eyləyib dedi:

– Allahu əkbər, a balam, bunu yığırlar Bəsrə dənizindən, sən deyəni Kaspi dənizindən tuturlar. Bəsrə hara, Bakı hara?

Şeyx bunu deyəndə mənim doğrudan bu altmış yaşında uşağa xeyli yazığı gəldi. Bazara dönüb həmin cırım xərçəngdən alıb zeytun içində bir dəmir qaba qoyub ağzını qələy ilə qələyləyib, Bakıya gətirdim, hamıya göstərib, dedim:

– Camaat, sizi bu şəriətmədarlar, görünüz, necə ələ salırlar. Bu bizim vətənimizdə olan xərçəngdir ki, Bəsrədə Məddi–Cəzir dəryaçasından

yığılıb. Cəmi İraqi-ərəbdə ərməğan kimi plov yanında xüruş edib, iştəha ilə yeyirlər. Sizə həram deyib, belə ləziz yeməlidən məhrum ediblər.

Bir çox şəxslər təəccübləndilər və bu hərəkətimdən bir çoxlarına artıq naxoş gəldi. Axundların yalanı faş oldu və bir müddət onları istehza etdilər. Cırım xərçənglər Bakıya yaxşı gəlib çıxmışdılar. Bir neçə nəfər bərk möminlər vardı ki, deyirdilər:

– Adam da böylə babı oğlu babını Kərbəlaya göndərər? Hamı gedib oradan möhür, təsbeh, dua və bəyaz gətirər, buna bax, gedib gör nə gətiribdir?!

Bir neçə gündən sonra hazırlaşib Kufəyə, tarixi məscidin ziyarətinə getməli idik. Burada mənim üçün böyük həvəs və maraq oyandı. Çünki ərəb millətini yaxından öyrənib, haqlarında əldə etdiyim məlumatı müayinə edəcəkdim. Bağdad, Kərbəla və Nəcəfdə xalis ərəb qeyri-ərəbə görə az və bir də çox diqqət cəlb etməyirlər. Kufə, Hillə isə xalis ərəb tayfasının yeridir.

Nəcəfdən çıxıb səhri-Kufəyə varid olduq. Burada məsnu olaraq Əli ibn Əbu Talibin evini və qeyri mənzillərini düzəltmişlər.

Kufə məscidinə daxil olduq. Burada cürbəcür yerlərdə köhnə yəhudi peyğəmbərlərinin, hətta Nuh peyğəmbərin (Nuh Babil padşahlarının əfsanəvi babalarındandır) məqamı, yaxud əcuzənin təndiri və qeyri əshabların məqamları düzəldiblər. Avropalılardan gələndə orada nəzir-niyaz verib, şam yandırırılar. İnsan baxan zaman əvam üçün qurulan böylə tələlərə

həmi heyfi gəlir, həmi də məsxərə edib gülməyi tutur. Məscidin səqfi (damı) yoxdur. Adi Şah Abbas karvansaralarına oxşayır. Dəlilik edib, ziyarətnamə oxuyan zəvvarlardan çox idi. Kufə məscidi dönmüşdü urumi hamamlarına, müştəridən çox dəllal vardı. Hələ adam idi bir-iki zəvvarı yaxalayıb Buluğya peyğəmbəri Dürdayil dayanıb xuzu və xuşu ilə ziyarət edirdilər. Ziyarət edənlərin simalarında böylə bir hal müşahidə edilirdi. Guya vətənlərində etdikləri günahların məsiyyətlərin bağışlanacağı şərt ilə haqq-hesabını verirdilər. Haradan isə bir nəfər Naxçıvan, ya Ordubad tərəflərinin adamlarından plov arasından noxud çıxan kimi peyda olub, namaza gecikən varlı, səğir yetimlər, dindar hacılar kimi tez gəlib, ətrafı süzüb bir fərd çəkdi. Zəvvarlar ziyarəti alayarımçiq qoyub töküldülər mərsiyəxanın ətrafını tutdular. Mərsiyəxan fürsəti fövt etməyib, camaata rövzəni küplədi. Rövzə yaman tutmadı, çünki rövzə vaqiə qəbilindən olmayıb, qəriblikdən, uşaqların gözü yolda qalmaqdan, qürbətdə dost-aşnanın, qohum-əqrəba hazırda olmayıb, onların hicranı, firqəti böylə kombinirovannı rövzə idi. Zəvvarı qoyun-quzu kimi mələdirdi. Ara-sıra göz-qaş oynadıb, gərdənbazlığa münasib məqami-dübeyt oxuyub, məharətlər göstərirdi. Məni rövzəxanın bu canbazlığı lap əsəbiləşdirirdi. Dəlildən yarı ərəbi, yarı fars dilində su istədim. Başa düşüb, qapını mənə nişan verdi. Qapı uzaq idi, getdim, artıq məscidə qayıtmadım. Bəhanə edib, hoqqabazlıqdan qaçıb, başımı qurtardım.

Qapıdan bayıra çıxandan sonra bir az gedib bazara yetişdim. Bir qədər xurma aldım. Burada ən yaxşı müfəttəl xurma olur. Nəcəfdən gələn bələdçim gəlib bazarda məni tapdı. Dedi ki, hərgah vaxt eyləsə idik,

Şinafəyə gedərdik. Gözəl yerdir, oranı yaxşı seyr edərdik. Mən razı olub, qayıdıb bibimdən izn alıb, atlarımıza minib Şinafəyə yola düşdüm. Bu ərəb kəndi Kufə ilə Hillənin arasında beş kilometrlikdə vaqiədir. Burada gözəl xurma bağlarından başqa, düyü bicarları vardır. Ərəb fəllahları mülkədarlar üçün ücret ilə düyü əkirlər. Buranın düyüsünün cəmi İraği-ərəbdə böyük şöhrəti vardır. Çox artımlı və ləzzətli bir düyüdür. Düyünün cinsi bizim əkulə düyüsü kimidir.

Şinafədə Hacı Seyid Əbu Təbixin müzəyyifinə gedib varid olduq. Hacı olduqca mehmannəvaz bir şəxs idi. Bizim gəlməmizdən xeyli xoşhal oldu. Dərhal bizim üçün nahar hazırlanmağa əncam verdi. Özü müzəyyifin vəkilidir. Cəmiyyət tərəfindən müzəyyif seçilmişdi. Ərəblər arasında rəsmidir ki, gələn qonağı bir adam öz çadırına, yaxud evinə apara bilməz. Qəbilənin qonaqlara məxsus qonaq evi olar. Oraya da müzəyyəb deyilər. Orada yemək- içmək, yatıb-durmaq qəbilənin hesabınadır. Qonağın böylə şeylərə pul xərc etməsi qəbiləyə nisbət böyük həqarətdir. Burada daha xərcin hamısı fütərayə düşər, nəinki şeyxlərə. Çünki şeyx bu kimi xərclərdən azaddır. Müzəyyəb qəbilədə yaşayan aşığı təbəqənin hesabına olub, ağılığı orada qəbilənin şeyxi eləyir. Hacağa seyid Əbu Təbix əlli yaşlarında üzügülər, saliməltəb bir kişidi. Bizi çox yaxşıqla qəbul edib, böyük hörmətlər elədi. Tez süfrə döşətdirib ortaya yemək gətirdilər. Yeməyi qurtara-qurtarmaya bayırdan təhinət-«xoş gəldiniz» səsləri çıxdı. Gələn Hillə ətrafında yaşayan qəbilələrin şeyxlərindən biri idi. Atından düşüb, içəri daxil oldu. Hal-əhval tutandan sonra onun üçün yemək gətirdilər, şeyx

yeməyə başladı. Onunla gələn cavan oğlan qarşı ağzında dayandı, mən tə-
əccüb edib, bələdçimə dedim:

– Niyə o cavan gəlib yemək yeməyir ?

Cavab verdi:

– O, şeyxin qulamıdır, adətimizcə, nökrin ağa ilə bir süfrəyə
əyləşməsi böyük ədəbsizlikdir. Hərgah buna şeyx razı olarsa, xalq içində
hörmətdən düşər. Qulam isə hərgiz razı olmaz. Bir də şeyx öz qulamını
hərgah öldürərsə, cüzi və müxtəsər Allah yolunda təsəddiq verər, bitər
gedər.

Bələdçim öz-özünə şaxlanıb dedi:

Ruhuna fəda olduğum həzrəti–Xətəməb yaşdan– qurudan bir şeyi
qoyub ki, şübhəli olsun?!

Mən cavab verdim:

– Heç elə şey olar? Bir şəxs ki, olsun, onda da şübhə şey ola bilər?

Bələdçim mənə xeyli bədgüman və şübhəli bir nəzər ilə baxdı. Artıq
sözünə davam vermədi.

İki gün idi Kufədən Nəcəfə qayıtmışdım. Çox xəstəhal idim. Tədravi
etməyə həkim yox idi. Bir nəfər yarımçıq türk həkimi vardı. Günün çox
hissəsini məst olurdu. Ayıq vaxtında da dili o qədər qəliz idi ki,
savadsızlığından nə sayaq lazımdır, anlayıb başa düşmürdüm. Çünki

danışığından, sözlərin qəlizliyindən başqa, dili pəltək idi. Qoca zəvvarlar ilə söhbəti çox bərk tutmuşdu. Onlara məcun düzəldərdi və zəncəfil-pərvərdə satırdı.

Mən əlacsız qalıb öz-özümə tədaviyə başladım. Ət ilə hazırlanan xörək yemədim, qəhvə içmədim. Beləliklə, səhhətimi bir qədər yaxşılaşdırdım. Günorta vaxtı hərəmə tərəf gedib rəvağə daxil oldum. Gördüm, Ağa Məhəmməd Kazım Xorasani tazaca namazdan fariğ olub, camaat onunla görüşür, çatan müctəhidin balaca, qırmızı meymun əllərinə bənzər əlini öpür. Mən də cərgəyə düşdüm. Labüd idim, mən də irəli gəlib öpmək əvəzinə müsaficə edib keçdim. Gördüm ki, hamısı mənə acıqla, təəccüblə baxırlar. Mən içəri daxil oldum. Birdən yadıma vətəndə eşitdiyim möcüzə düşdü.

Orta əsrlərdə bir nəfər sudanlı hərbi sərkərdələrdən İraqda olduğu zaman istəmiş Əli ibn Əbu Talibin türbəsini ziyarət etsin. İçəri daxil olan vaxtda türbənin mücaviri deyir:

- Silahlarınızı soyunuz, içəriyə silahsız daxil olunuz.

Qara sərkərdə qulaq verməyib daxil olur. Haman saat qeybdən iki işıqlı barmaq görünür və qara sərkərdənin başına işarə edən kimi qaranın başı divara yapışır. Vətənimdə məni inandırmışdılar ki, qulun başı təza kəsilməmiş baş kimi divarda indi çürüməyərək tazaca qalır. Göz gəzdirib hərçi axtardım, elə bir şeyi görmədim. Axır xuddamın birindən soruşduqda, mənə təəccüblə baxıb dedi:

– Odur, görmürsən?

Beş metr yerdən yuxarı olduqca naşı, qalın oyuncağa oxşar yaşıl cənglə örtülmüş tuncdan bir nəlbəki içində şiri-xurşidin gözünə çox bənzəyən qaş, göz, burun və ağız qabarma tərzilə düzəldilmişdi. Həmin bu tunc nəlbəkinin çox naşı bir şəxsin işi olması aydın və aşkar idi. Xuddamə dedim:

– Axır, mən eşitmişəm ki, baş təbii başdır, bu ki, tuncdan qayrılıbdır ?

Xuddam tərs-tərs mənə baxıb dedi:

–Nasəza danışma! Əsədullayı-qalib xidmətindəsən, səni ondan beş-bətər günə salar! Əstəğfrullah deginən, orada tunc nə qayırdı? Müruri-zəman ilə o məlunun nəhs kəlləsi bu kökə düşübdür. Etiqadını təmiz eylə, özgə yolunda danışma.

Hərəmdən çıxıb bazardan bir cild Şeyx Fəridəddin Əttarın «Məntiqüt-teyr» adlı kitabını alıb evə tərəf yollandım. Elə bil, mənə dedilər, qayıt dala bax. Gördüm bir nəfər şəxs bir az məsafədə dalımca gəlir. Mən özümü bilməməzliyə qoyub yoluma davam etdim. Bir- iki küçə gedəndən sonra baxıb gördüm yenə gəlir. Baxmayıb, yoluma davam etdim. Qarıya çatanda gördüm gələn şəxs mənimlə tənləşib salam verdi. Salamından düşündüm, Təbriz əhlidir. Səlamı rədd edib, nə hacəti olduğunu sorduqda, cavab verdi:

–Kərbəlayi, bağışlayın, siz zəvvarsız,?

Dedim:

– Xeyr, səyahətçiyəm.

Fikrə gedib, dedi:

–Cənab höccətüssəlam sizi sabah zöhr zamanı yanına dəvət edir.

Cavab verdim:

– Əfv ediniz, bəlkə, səhv edirsiniz, çünki mənim ağa ilə sabiqəm yoxdur. Necə ola bilir, məni dəvət etsin? Əvvəla mən bir o qədər məşhur dövlətliklərdən deyiləm, yoxsul bir şəxsəm. Höccətüssəlama mən nə fayda verə bilərəm?

Dedi:

–Sən fayda verməzsən, lakin fayda alarsan. Mən səhv etmirəm, ağa helə səni dəvət edir.

Sabahı günü zöhr zamanı höccətüssəlamın xizmətinə getdim. Uzun, ağ hasarın tən ortasında yığcam bir otaq küçənin içinə çıxmışdı. Otağa dörd–beş nəfər adam ancaq yerləşirdi. Daxil olub, salam verdim. Müctəhid özü bayır arxası kiçik bir qapıya yaxın, qara qalın tüklü dərinin üzərində əyləşmişdi. Salamı alıb, xeyli ehtiram ilə əyləşməyə izn verdi. Danışığa böylə başladı:

– Fərzənd, inşallah ki, zəvvarsız, istəyirdim billəm, hansı vilayətdən gəlmisiz.

Cavab verdim:

–Zaqafqaziyadan gəlmişəm.

Dedi:–Hərçənd böylə bir məmləkət eşitmişəm, ancaq yadımda deyil.

Mən dedim:

– Zaqafqaziya əvəzinə, Mavərayi–Qafqaz da deyilir.

Dedi:–Məmləkətinizdə nə adlı şəhərlər vardır?

Mən cavabında:

– Quba, Zaqatala, Nuxa, Şamaxı, Şuşa, Gəncə , Səlyan və həkəza.

Yenə sual etdi:

– Siz özünüz hansındansınız ? Əlbəttə, mənə yəqin idi ki, ağayi–höccəttüsəlam bu şəhərlərin heç birini yaxşı tanımayırdı. Çünki bu şəhərlərdən ağaya az məbləğli pul göndərirlər, yaxud heç göndərmirlər. Ağa təkrar olaraq dedi:

– Fərzənd, siz şəxsən hansı şəhərdənsiz?

Mən cavab verdim:

– Ağa mən özüm Bakıdanam.

Müctəhidin elə bil birdən–birə səri–surəti gül açdı. Xeyli şad olub, təbəssümlə dedi: –

–Oğul, belə de! Əlbəttə, əlbəttə, Badi–Kubə islam darülmöminindən ən böyüyüdür. Belə deyin, hə, bəli, Badi–Kubə.

Cavab verdim:

–Ağa, təbiidir Badi–Kubə ilə əlaqəniz çox olur. O səbəbdən də Badi–Kubəni yaxşı tanıyırsız, çünki oradan füqəralərə paylanmaq üçün mali–imam, zəkat, xüms və qeyri nəzirlər gəlir.

Cavab verdi :

– Bəli, fərzənd, bəli, fərzənd. Badi–Kubə müsəlmanları xeyli dindar, mömin, şiyə, xalis əsnadi–əşəridilər. Orada müsəlmanlar qarışqanın öldürülməsinə razı olmazlar.

–Xeyr, xeyr, Badi–Kubəlilər islamın nümunəvi camaatıdır. Bəli! Bəli, ağa, hərgiz belə şeylər yoxdur. Hətta misal üçün demək olar ki, quzuları canavar əmizdirir. Nə qətl, nə qarət, nə əxlaqsızlıq və qeyri qəbih işlər Badi–Kubədə yoxdur.

Cavab verdi:

–Bizdə də olan məlumatlar bunu göstərir, bəli, bu söhbətlər keçərkən mən belə fikr edirdim.

- Ağa, oxuduğuna and olsun, hərğah Zaqafqaziyada Bakını tanıyırsız, orası sizə, əmsalınıza çörək ağacıdır. O pullar ki, sizə gəlir, zəvvarlar gətirən ölülərin yetmiş faizinin kəllələri tapança gülləsindən muncuq kimi dəlmədeşikdir, qətl və qarət nəinki əvam içində, bəlkə, seyid, molla, axundlar içində daha çoxdur. Bir də o pullar ki, sizə və əmsalınıza göndərilir, onlar nəinki rəddi-məzalim, imam malı və zəkat, xümsdür, bəlkə, vicdan rahatlığından ötəri əvvəli Allaha, sonra sizə rüşvət qəbilindəndir. Yoxsa Bakı pullularının otuz iki dişini daş ilə sındırırsan, bir qara qəpik, ölərlər, verməzlər. Bu fikrimin canlı şahidi: Bir tacirin o biri tacirə cüzvi əlborcu varmış. Qaytaran zaman çox çətinlik ilə qaytarır. Bir nəfər bilənlərdən təəccüblə borcu qaytarandan soruşur:

-A kişi, mən sənə bu hərəkətdən darıxdım, kişinin pulunu qaytarırsan?

Borclu cavab verir:

- Rəhmətliyin oğlu, buna pul deyirlər, can deyil, iman deyil və ya namus deyil, asanlıqla verim.

Höccətüssəlam əlini uzadıb taxçadan bir ədəd xüsusi risaləsini alıb, möhürləyib mənə ithaf etdi. Müctəhiddən izn istəyib ayağa qalxanda, müctəhid üzünü Ağa Seyid Mahmuda tutub, dedi:

- Mehmani- əzizi yola sal.

Bayıra çıxan zaman Ağa Seyid Mahmudun ovcuna bir şayi basdım. Ağa Seyid Mahmud çox şad olub dedi:

– Mirzə, buradan gedək, ağanın cəlalını sizə nişan verim, ağa xeyli cəlalı ağadır. Əvvələn bu ağ hasarı görürsüz, bu ağanın bağıdır. Burada nə meyvələr xatirinizdən keçsə, vardır. Heyf ki, içəri daxil olmağa heç kəsə izn vermirlər. Burada fəvvarəli, əlvan balıqlı hovuzlar, xurmalıq, meyvə və gül ağacları, güllüklər, bostan, səbziyyat, nə istərsəniz, mövcuddur. Bu bağın üç nəfər məxsusi bağbanı vardır. Ağanın əfradi–ailəsi düz on beş nəfər, on nəfərdən ziyadə xadiməsi, xidmətçisi vardır. Həqir də onun həmi karqüzarı, həmi də katibiyəm. Amma illər boyu mənə nə məvacib, nə də bəxşiş verməz. Mən gedib bazarda dəllallıq və bəzən alver edərəm, gəlib lazımı vəğtdə qulluğumu edərəm. Bu da mənim valideyinlərimin vaxtikən etdikləri nəzirimin nəticəsidir.

Bir qədər getmişdik, bəzək–düzəkli bir kukla kimi imarətə çatdıq. Burası Şərqi fantaziya ilə dolu zib–zinətli nağıllarını adama xatırladırdı. Bayırı və içərisi başdan–ayağa minalı rəng sırgaya çox oxşayırdı. Bina iki mərtəbəli və sütunla bəzənmiş gözəl tikili idi. Həyətin üstü şüşə fanarla örtülmüşdü. Tamaşaçı birinci nəzərdən istəyirdi ayaqqabısını çıxarıb içəriyə daxil olsun. Dər və divar mina ilə örtülü, kərpiclərdə tərsim edilmiş nəqs və nigar tamaşaçını valeh və heyran edirdi. Həyətin tam ortasında bir dövrü şəkildə əlvan balıqlarla hovuz və fəvvarə suyunu nazik struya ilə olduqca yuxarıya piləyirdi. Burada dörd ədəd mandarin, narınc, portağal ağacları əkilmişdi.

Ağayi–Seyid Mahmud dedi:

– Mirzə, baxırsız, ağa nə cəlallı ağadır? Bu kimi qeysəriyyədən ağanın hələlik iki ədəd varıdır. Ağa iki il bundan əqdəm 17 yaşında Kürd–üstanın dövlətli xanlarının birinin qızını xoşbəxt edib, hali– izdivaca gətirdi. Şahzadə xanım üçün mürəssə– mirvaridən bir dəst libas tikdirdi. Həman libasın qiyməti kürurlardan ziyadədir. Özü də o libasda olan mirvaridlərin hamısı qızıl tellərlə düzülüb– tikilmişdir.

Mən sual verdim ki, ağa məgər bu vaxta kimi evlənmişdi ?

Cavab verdi:

– Ahu! Ağa heç bir ay olmaz ki, tazə bir möminəni xoşbəxt etməsin, neçə ki, evlənmişdi? Ağanın hazırda evində cariyələrindən başqa dörd nəfər əfifeyi –üliyai– müttəələri vardır. Üç nəfər süd əmən balaca balaları, beş– altı nəfər baliğ, yeddi nəfər də qeyri–nabaliğ övladı var. Maşallah, ağanın cəlalı, dövləti haqq–hesaba gəlməyən dövlətdir. Ağaya Allah–Təala Həzrəti– İbrahim dövləti şəfqət etmişdir. Ağa çox böyük ağadır. Osmanlı dövləti ağa ilə çox sayrışar. Nəcəf və həvalisində yaşayan müsəlmini– giram hökumətdən qabaq ağaya qulaq asar. Hökumət də hər bir işdə ağaya müraciət edər.

Ağa Seyid Mahmud söhbət edir, mən də məlumatı cəm edə–edə gəlib çıxdıq rövzəyə. Mən səhnəyə daxil olanda Ağa Seyid Mahmud dedi:

–Mirzə, baxın, bu əyləşib söhbət edən şəxs Badi–Kubəli müctəhiddir. Yaxşı üləmadır. Ancaq haqqında Badi–Kubədən çox mənfur gizli məktublar gəlir.

Dedim, kimdir? Cavab verdi:

– Ağanın ismi Şeyx İbrahim Badi–Kubeyidir. Öz risaləsi var. Qeyri müctəhidlərin risalələrinə haşiyə yazır. Gələn məktublardan belə məlum olur ki, cavanlığında özündən böyük şəxslərlə çox oturub–durarmış.

Nəcəfdən hələ yola düşməmişdik ki, Ağa Şeyx İbrahimin vəfat xəbəri çıxdı. Xalqın arasında düzgün xəbər bu idi ki, ağayi–müctəhid zatəl– cənəb deyil, zəhərlənib öldürülmüşdür.

Kərbəlaya qayıdan zaman bir o qədər əhəmiyyətli hadisəyə rast gəlmədik. Kərbəlaya varid olub, hamama getmək lazım idi. Leykən lazım olmadı. Zira Şəhri–növdə hərçənd hamam tazə bina idi, ancaq orada olan murdar əxlaqsızlıq adamı iyrendirirdi. «Köhnə şəhər»də də o qədər natəmizlik, pıntilik var idi ki, çox ola bilərdi, təmizlik üçün daxil olan pis misri xəstəlik ilə xaric olsun. Yenə lazım oldu, evdə yuyunub bir növ ilə təmizləmək. Bədənimin qıvraq olmasına baxmayaraq, bərk xəstələndim. Bu düz səkkiz gün davam etdi.

Bir növ şəfa tapıb, Bağdada doğru yola düşdüm. Burada Ağa Seyid Abid bir qədər bizi soyuq qəbul etdi. Cəhəti daha məlum idi. Çünki nə qövli var idisə, vurmuşdu. Ancaq pullu zəvvarlara nüdrəti–təbərrük şeylər satırdı, böylə də tərif edirdi: –Bu canamaz böyük kəşfi–kəramət sahibi–filan

seyidənindir. Hər kəs bu canamazın üstündə niyyət edib, iki rukət namaz qılarsa, o şəxsin hacəti çox tez bəravərdə olar.

Balaca bazubənd (qola bağlanan dua), Quran və dualar satanda cürbəcür hiylə və kələklər işlədirdi. Zəvvarlar mərcan, tirmə və sairə sovqat alanda Kazimindən Bağdada gedəndə onlardan iki tərəfdən dəllallığı alırdı.

Bu Ağa Seyid Abid və ətrafındakılar dönmüşdülər oda-yalava təsəvvürə gəlməyən hoqqaları tərəşidə edirdilər. Yüzlərlə iki, üç, dörd misqallıq xırda kisələrə adi toz,-torpaq doldurulub zəvvarlara satılırdı. Alanlar da alıb-öpüb, gözlərinə sürtüb qoltuq ciblərinə qoyurdular. Bu türbətlər cəmi xəstəliklərə kafi dərəcədə müalicə və şəfa verən idi. Çünki Ağa Seyid Abid bunları zəvvarlara satarkən o, bu türbələrdən o qədər möcüzə danışırdı ki, az qalırdı adamın ovcunun içi tük gətirsin.

Kazimində təxminən 1 həftə qalmalı idik. Həmi çarvadar, həmi taza kərbəlayilər bir qədər istirahət etmək niyyətində idilər. Bu səhər saat 10- da Kazimini ilə Bağdadın arasında olan qəhvələrin birinə getdim. Burada Seyid Əmin çox təmiz çay və qəhvə verirdi. Qəhvə qabağında xeyli ərəb, fars, kürd və türk vardı. Hamı qəhvə içib, qəlyan və çubuq çəkirdi. Bağdad tərəfdən qabaqda başının tükləri çiyinlərinə kimi uzadılmış bəzəkli-düzəkli, iyirmi yaşında bir oğlan, dalınca dəf çalan, ney çalan gəlib yetişdi. Ərəblər bunları görəndə kimi birnəfəsə dedilər, cip - cip, sərçə kimi ciyildəməyə başladılar. (Bu söz ərəbcə «ver, ver» deməkdir). Şahid elə bir karikatura idi ki, gəl görəsən. Qalın qaş yaxmışdı. Üzünü ənlük, kirsanla və bir də findıq içi boyda məsnuyi xalılı bəzəmiş, gözlərinə qatı sürmə çəkmişdi. Baxanda adamı

bərk gülmək tuturdu. Şahid sədirdə əyləşdi. Balaca ərköyün qızlar kimi özünü əzməyə, hərdən bir gərdənbazlığa məşğul olub, bununla hazirunun bədii zövqünü oxşayırdı. Bir fincan qəhvəni sərf edənə kimi zəhrəçək oldum. Mirzə Məhəmməd Rəhim Əsfərani ki, Kaziminin ürəfələrindən hesab olunurdu, mənə mənəli bir nəzərlə baxıb, guya deyirdi: «De görüm, vətəninə böylə bir hal vardımı? Böylə «ruhaniyi-ləzzət nümayəndələri» sənə vətəninə mümkünmü?»

Qəhvəçiyə haqq-hesablaşib Bağdada getdim. Körpünü düşə-düşməyə bir nəfər mənə salam verdi. Qiyafəsindən dəllal olduğunu bildim. Salamını rədd edən kimi tez dedi:

Nə lazım olsa, ən əlasını sizə tapıb verə bilərdim.

Böylə sırtıq təklifə cavab verməyərək yola düşdüm. Bazarda bir dəstə zəvvərə rast gəldim. Bunların da dalınca həmin dəllallardan bir az məsafədə dəstə ilə gəlirdilər. Diqqət edib gördüm, mənə körpü ayağında salam verən də bunların dəstəsindədir. Fikir verməyib, zəvvərlərə qoşulub bazarda bir para əl ilə işlənmiş parçalar, püstə, kitab və qeyri şeylər aldım. Biz daxil olduğumuz mağazınlar bizdən sonra həmin dəllallar girib-çıxırdılar. Nəticə də məlum idi. Bu sırtıqlardan xilas olmaq üçün bizə malı birə iki qiymətə satırdılar. Aldığım məlumata görə, bu qayda osmanlı vilayətlərinin hamısında mövcud olub, özü də möhkəm qanundur. Tacirlər isə bu qanuna bərk riayət edirdilər.

Kaziminə qayıdanda, böyük məscidə çatmamış bir bağçalı küçə vardır. Orada bir qədər yorğunluğumuzu almağa əyləşdik. Burada yerli əhalidən çox, gəlmə şəxslər olur. Məsələn, Zaqafqaziyadan təhsilə gələnlər, çoxlu sınıq, iflas çıxanlar, cinayətkar adamlar, quldurlar və fırıldaqçıların birjasıdır. Özləri də İmam Samiəl Musayi–Kazimin təhti–himayəsində yaşayırlar və hamısının vətənləri ilə maddi və mənəvi əlaqələri vardır. Bunlardan başqa, Naxçıvan tərəflərindən rövzəxanlıq təhsilinə gəlib, leykən Bağdadi bəhayiliyi qəbul edib, eyni zamanda bunları bu bağçaya qoymurlar. Çünki gecə və gündüz məst və qumarda olan xam oyunçulara bizim dilimizdə «kart basırdılar». Bağçaya gələnlər bu kimi şəxslərə xor baxıb, onlardan həzər edirdilər. Çünki bu şəxslər bəkar zamanlarını qiyyətə, iki-üzlülüyə, sözgəzdirməyə sərf etməkdən savayı, bir xeyir iş əllərindən gəlmirdi. Hərdənbir hamamlarda kisə də çəkirdilər. On gün Bağdadi təzədən yaxşı səyahət etdikdən sonra çarvadar tutub yola düşdük. Bir iki-üç gündən sonra yenidən Qəsri–Şirinə varid olduq. Burada müsəlləh kürdlərin əlindən tərpənmək mümkün deyildi. Bu dəfə sərhəd məsələsi çox şiddətli idi. Hətta bir neçə xırda toqquşmalar da olmuşdu. İngilislər bir dəstə hind sipahiləri ilə miyançılığa girişib, osmanlı ilə iranlıları barışdırırdılar. Güləhhər xanı Bəhrəm xan sakit olmayır, gecə və gündüz sözü bu idi: «pedərəş ra dər miyarəm».

Bu dəfə də çox çalışdım, leykən Bərdə məleykəsi saraylarının qalıqlarını görə bilmədim. Böyük təhəssür ilə Kirmanşaha doğru yola düşdüm. Hərcənd mən bir tarixçi kimi səyahətə çıxmamışdım. Ancaq bu kimi tarixi əsərləri müayinə görüb, öylə bir əzəmətli nişanələrdən aldığım

həzz mənə nə isə ilham məzləsində görünürdü. Böylə yerlərin möhkəm və kulturalı əllərdə olması daha yaxşı olardı, nəinki beş-on nəfər məchul simalı şəxslərin əllərində «İt saman üstə yatmaq» məsəlini insana bərk xatırladırdı. Nə özü yeyir, nə də qeyrisini istifadə etməyə yol verir.

Təxminən beş gündən sonra Kirmanşaha varid oldum. Dostlarım Mirzə Əli əttar və Mirzə Feyzi qayıtmağımdan xəbər tutub, mənimlə görüşdükdə bu qərara gəldilər ki, məni heç olmasa dörd-beş gün Kirmanşahdan buraxmasınlar. Nə qədər bəhanə və üzr gətirdimsə, qəbul etmədilər. Labüd qalıb razı oldum. Dostlarımın hər ikisi qət etdilər ki, məni Kirmanşahın yaxınlığında Taği-Bəstam deyilən tarixi yerə aparsınlar. Yoldan dincələndən sonra ikinci günü səhər at ilə yola düşdük. Yolda atları Qarasu çayına vurub keçdik. Çayın eni təxminən əlli metrdir. Özü də xeyli iti axır. Bunlar iki çaydır. Birinin adı Ağsu, digərinin isə Qarasudur. Bunlar Kürdüstan dağlarından axıb ətraf və həvalini qayət münbit bir hala salıbdır. Heç il olmaz, bu aralarda qəhət və quraqlıq olsun.

Beş saatdan sonra Taği-Bəstama yetişdik. Bizi bir dəstə kürdlər qarşıladılar. At minib Yaylaq sarayına doğru getdik. Burada saray əmin üddövlə tərəfindən tikilib, dağa yapışmışdır. Çapma və qabartma heykəllərindən sonra dağdan iki böyük tağ çapılmışdır. Tağların divarı Sasani padşahlarının həyatını təmsil edir. Bu şeyləri ancaq saray vasitəsilə görə bilmək mümkündür. Özgə yerdən oraya yol yox dərəcəsidədir. Saray yığcam ikimərtəbəli, biradamlıq otaqlardan ibarətdir. Sarayın ortasında balaca çərhovuz misalında bir çeşmə vardı. Bu çeşmədən su qumu

(torpağı) qaynadarkən yerdən çıxır. İyirmi beş santimetr boyunda qara balıqlar çoxlu surətdə daim üzüb, oynamaqdadırlar. Çeşmədən çıxan su ikinci hovuzda daxil olur, oradan isə böyük hovuzda tökülür. Suyun tamı ən gözəl lətif bir sudur.

Saraydan çıxıb tarixi əsərlərə tamaşaya başladım. Birinci (karalyof) üsulu ilə qayadan çapılmış üç nəfər şəxsin mücəssəməsidir. Bunların biri Şapur Rum qeysəri ilə əhd bağlayıb. Üçüncü şəxsin başında Nur (halə) görünür Zərdüştdür (Zərdüştdən Kəyan padşahlarından Gəştasibin səltənəti dövründə zühur etmişdir) və atəşpərəstlik dininin müvzeidir. Bu mücəssimələrdən savayı, iki ədəd dağdan çapılmış tağlar vardır ki, içəriləri statuya ilə doludur. Əvvəlinci kiçik tağın içərisində İkinci Xosrovun barelyefidir. İkinci tağın içərisində, baş divarda Xosrov Pərvizin at üstə zirehli böyük mücəssiməsidir. Ərəblər İrana hücum edəndə həmin süvarinin itinini dal ayağının birini qırmışlar . Yuxarıda olan üç mücəssəmənin üzvlərini sındıraraq korlamışlar.

Burayı səyahət etdikdən sonra imarətin yaxınında təzə düşmüş kürdlərin obasına getdik. Haqqımızda o ki mehmannəvazlıq idi, etdilər. Orada gecəni qaldım. Kürdlərin yallı oynayıb, nişanə atmasına və oxuyub-çalmasına tamaşa edib, böyük həzlər aldım. Buranın kürdləri olduqca mehriban və yaxşı adamlardır. Bizim üçün yemək hazırlayan və mizbanlıq edən alaçıq sahibinə razılıq edib, yola düşdük. Çayı keçdikdən sonra Əli Güləhhər xeyli turac ovladı. Turaclar qonduqları yerdən heç seçilmirdilər. Əli Güləhhərin böylə ov məharəti bizi təəccübə gətirdi.

Kirmanşaha yetişdik. Əli Güləhhər axşam məni şam yeməyinə dəvət etdi. Gecə saat doqquz idi, biz və neçə nəfər dəvət olunmuşduq, yeməklə məşğul idik. Bir də gördük, bir nəfər qolundan və surətindən təzəcə yaralanan şəxs içəri daxil oldu. Bu şəxsin gəlməsilə hazırnu heyrət götürdü. Sorduqda, yaralı şəxs cavab verdi:

– Kirmanşahlı Məhəmmədrəhim Sirac adlı şəxsin evinə bir dəstə naməlum şəxslər tərəfindən hücum olub, bütün xanımını xarabazara döndərib, yetişmiş qızını, evinin əşyasını apardılar. Özünü, arvadını, ailə əfradından bir neçəsini ölümcül yaraladılar. Qarətçilər biri də olsa ələ düşmədi.

Məclis əhlindən biri dedi:

– Sirac özü təqsirkardır. Çünki yaxında yaşayan kürd tayfasından çoxlu mal alıb, malın pulunu ağayi-hüccətüssəlam Şeyx Bağır Şüştərinin hiylə-şərilə bütünüylə dəbbələdi. Odur ki, bu hərəkətə intiqam aldılar.

Mən soruşdum:

–Böylə cinayətlərə hakim, yaxud vali necə baxır?

Cavab verdilər ki, bu iş hakim üçün necə var danışılmaz və hadisə bir qədər zaman keçdikdən sonra yaddan çıxıb gedər.

Yaralı Mirzə Əli Əttarın qayını idi.

Sabah tezdən rəfiqlərimlə vidalaşib, yola düşdüm. Furqon hərçənd çapar (poçta) idi, amma bizim Mərzə malakanlarının ən köhnə çaxmaq furqonlarından pis idi. Min–bir əziyyət ilə Kənkəvərə yetişib, çapar ilə getməyi möğuf edib, yaxşı çarvar tutub, Qum yolu ilə Tehrana yola düşdüm. Fərəsbədən başlayaraq böyük düzənğah başdan–ayağa üzüm və meyvə bağlarıdır. Kəndlərin çoxusu Şeşdanındır. Yəni xanlara və ruhani qisminə mənsubdur. Kəndlilərin halı tam mənası ilə orta əsrlərdə yaşayan xalqın halını andırırdı. Uzun saçlı– saqqallı kişilər öylə bir vəziyyət almışdılar ki, deyəsən, bu kişilər dünyada heç bir şeyə malik deyildirlər. Nədən isə, əmrə, intizar adama oxşayırdılar. Müsafirlərə bir şeyi satmağa cürət etməyirdilər. Bu hal məni dərin qəm dənizinə qərq edirdi, gah da təəccübləndirib heyrətə salırdı. Bir nəfər orta yaşlı, simasından qanacaqlı şəxsə oxşayandan xəbər aldım:

–Əmi, niyə müsafirlərə şey satmayırsız? Cavab verdi:

– Oğul, siz elə bilirsiniz ki, satmırıq? Xeyr, bizi məcbur edirlər ki, satmayaq, çünki xanımızın amili bilsə bir sikkəli pul var, gəlib qarət edər və əlavə bizi məcbur edər ki, aldığı tövci təhəmmülatından başqa pul da əlavə edib verək, bu isə mümkün deyil. Çünki alıcını biz hər vaxt haradan tapaq? Xanlıq xəbər tutsa ondan xəbərsiz bir şey almışıq, yenə bizim başımıza həmin halı gətirər. Yaxşısı budur ki, başımıza yaylıq bağlamayaq. Biz hər nə məhsulumuz olur təhvil veririk, əskik gərəki də xanlıqdan alırıq.

Hərçənd Həmədan yolunda cürbəcür idarəli kəndlər görmüşdüm, amma bunu görməmişdim.*

...Hacı dəli olub, özündən çıxmışdı. Onu sakit etmək olmayırdı. Axır təngə gəlib Hacıya dedim:

–Ay rəhmətliyin oğlu, niyə özünü yorursan? Bu qədər yaş ömrəyləyib, həyatın hər tərəfindən xəbərin var. Nə üçün bu vaxta kimi özünə haqq– hesab verib düşünməyirsən ki, din deyilən şeyin özü yox kimidir və lazım olan yerdə bir vasitədir.

Məsələn, and içmək, yalanı doğrultmaq, nahaq işi şəriətə salıb düzəltmək, avam camaatı aldadıb hüququndan məhrum etmək üçün düzəlmiş tələdir! Sadələvhləri xəfələyib soymaq üçün din adlanan şey alətdi.

Hacının gözləri bərəlib, mənə tərs–tərs baxıb, cavabında aciz qaldı. Bir istəğfar deyib, başladı papiros əvəzinə, subul çəkməyə. Mən hacıya xudahafiz deyib, mənzilə yola düşdüm.

Bakıdan təza varid olmuş zəvvarla yollanan məktub və iyirmi beş manat nəzir pulu aldım. Bu pul Bakıdan Kərbəlada təhsildə olan Ağa Seyid

* Mətn burada qırılır və lakun vərəqlərdən sonra burada verildiyi kimi davam etdirilir (*red.*).

Mahmuda çatacaq idi. Pulu götürüb, ağanın evinə getdim. Ağa Seyid Mahmud, Kərbəlada evlənib, bir nəfər ərəb qızı alıb, üç-dörd nəfər balaları da vardır. Mən ağa ilə görüşdüm. Ağa məni illah ilə evə dəvət edib, çəkə-çəkə evə daxil etdi. Hal və əhvaldan sonra ağazadələrdən biri çay gətirdi. Ağa buyurdu:

– Kərbəlayi, doğru, biz çox imtahan etmişik. Mənim bu oğlum nəslimizin ən gözəl nümunəvi timsalıdır. Zira naxoşa ehtiyacmənd şəxslərə böyük köməklilər edir. Misal üçün, o hansı naxoşdur ki, Seyid Ələkbər onun başına əl çəksin, o, şəfa tapmasın?! Yaxud ona nəzir desin, qəbul olmasın?! Onun «Ya cəddə» deməsindən, əlbəttə, həzər etmək lazımdır.

Ələhza, bu heyndə qarşı döyüldü. Ağazadələrdən biri qaça-qaça gəlib dedi:

– Ağa, bir dənə yekəqarın əzmlı şəxs iki nəfər ilə bizə gəlibdir.

Ağa Seyid Mahmud cəld ayağa qalxıb, qarşıya tərəf gedib: «hacı, buyurun, buyurun» səsi eşidildi.

Bir qədərdən sonra qayət iriqarınlı, kök bir şəxs içəri daxil oldu. Simasından fəvrən düşündüm ki, bu hacı Bakının qayqanaq tacirlərindəndir. Bu kimi tacirlər dəniz kənarında alver eləyirlər. Hacı üçün fəvrən döşək və mütəkkə gətirdilər. Hacı əyləşib əhval-porsəndlikdən sonra papiros hazırlayb, səliphə ilə müştüyə keçirdi. Bu vaxt Ağa Seyid Mahmud çox çəsti-çalak içəri daxil olub, «Seyid İshaq», –deyə səsləndi və Hacı Ağaya çay istədi. Bu dəmdə Seyid İshaq özü içəri girdi. İki əli sinəsində hacıya salam

verdi. Bu balaca seyidin zahirdə üz-gözündən hərçənd məhcubluq yağırdı. Lakin batinində ən həyasız bir cocuqdur. Hacıнын yaxınına gəlib, hacı onu yanına çağırdı və oturmağı təklif etdi. O isə hacı yanına öylə sığınib oturdu ki, hacı labüdən əlini cibinə salıb, bir ədəd qızıl on manatlıq balaca seyidə verdi. Uşaq pulu alan kimi hacıdan yavaş-yavaş ayrılıb, ayağa qalxdı. Ağa Seyid Mahmudun nəzəri uşaqdan çəkilməyirdi. Belə təsəvvürə gəlirdi ki, təcrübəli rejissor xam aktyoru səhnəyə buraxıb, rolunun dürüst ifa etməsini diqqətlə gözdən keçirir. Uşaq bayıra çıxanda Ağa Seyid Mahmud dedi:

–Bala, düz ananın yanına getginən.

Bu sözü deyib, bir an keçmədən tez uşağın dalınca gedib, xatircəm bir qiyafə ilə içəri girdi. Belə məlum oldu ki, qızıl onluq möhkəm əllərə tapşırıldı.

Hacı bir qədər Bakı dövlətlilərinə məxsus şəfahətini ortaya qoyandan sonra ağanın əlinə bir şeyi basdı, rəfi-zəhmət etdi.

Səhər ertədən xuddamımızın mollası gəlib məni Hacı Muxtar verəcək ehsana dəvət etdi. Hacı Muxtar balaxanlı idi. Dəfəat ilə Kərbəlaya ziyarətə gəlmişdi. Bu dəfə də hacının zəvvar olmasından hamı zəvvarlar təəccüb edirdilər. Hacı ehsanı kiçik seyid Məhəmmədgildə verirdi.

Gedib məclisə daxil oldum. Hacı məni yanına çağırıb qulağıma böylə bir söz dedi:

–Oğul, xörək sərf olandan sonra məndən sual edərsən ki, bu nə ehsandır. Dalısıynan işin olmasın.

Hacı böyük xərc çəkmişdi. Əvvəlcə səliqəli ət suyu ilə müxtəsər çörək verildi, dalınca parça döşəmə plov, çürbəcür xuruşlar. Məclisdə Hacınin səxavət kisəsi açılıb, camaatı sirab edirdi. Süfrə yığılandan sonra hacıdan sual etdim. Hacı cavab verdi:

–Bu ehsan deyil, bəlkə, əhdi–peyman qonaqlığıdır (Burada təxminən 10 nəfər də kürdəxanlı zəvvar var idi). Üzünü kürdəxanılara çevirib dedi:

–Kürdəxanlı əhli, siz yaxşı bilirsiniz ki, mən dədə–babadan bir parça Kürdəxanı mülkündə bağım vardır. Özümüz də haman bağda yaşamışıq. Kəndin də əhlinə olduqca çox mənfəətimiz dəyib. Sizi and verirəm İmam Hüseyn ilə Həzrət Abbasa, ataları Şah Nəcəfə! Mənim bağıma əziyyət etməyiz.

Kürdəxanlı zəvvarlar hamı azman kişilərdir. Bir qədər təəccüblə cavab verdilər ki, ay hacı, sizin bağınıza əziyyət edirlər, buraya nə dəxli var?

– Mən Kərbəlaya dəfəat ilə şərəfyab olmuşam. Bu il heç gəlməli deyildim. Lakin sizin buraya gəlməyinizdən istifadə edib, alış–verişimi, işimi– gücümü atıb, sizin dalınızca düşüb gəlmişəm ki, siz ağaların qulluğunda bir qədər dayanım. İnsafa gəlib, bağıma əziyyət verməyəsiniz. Buyurursuz ki, bu işin buna nə dəxli var.

Kürdəxanlı Hacı Ceviz Məhəmməd dedi:

–Hacı Muxtar, mən öz tərəfimdən söz verirəm ki, bir də sənin bağıının mərzindən də keçməyəm. Ancaq ulaq, qoyun, keçiyə söz verə bilmərəm.

Hacı Muxtar dedi:

– Ulaq, qoyun, keçi bağa tək gəlməyirlər ki?

Hacı Ceviz Məhəmməd gülümsəyərək cavab verdi:

– Ay Hacı, orası məlumdur, ancaq nə uşaqların və nə də anaların tərəfindən söz verə bilmərəm.

Hacı Muxtar hirslənib dedi:

–Sizin və özümün etiقادımızca, daha buradan böyük şikayət divanı yoxdur. Özünüz bilirsiniz ki, mənim top–tüfəngim yoxdur. Nə etməli, siz, hələ hər ilki kimi, bağı dağıtmaqdan geri durmayınız. Mən ikinci xərci çəkib bağı kəndimizin dəli qudurmuşlarımıza tapşıraram, görək onda nə olar.

Hacı Gülbala dedi:

–Ay hacı, heç elə şey olmaz. Bizi nahaq yerə iş qayırib, dəfsiz–dumbulsuz oyuna salma. Camaatın başbilənləri hamı buradadır. Hələ burada öz öhdəmizə götürərik ki, Hacı Muxtar bağına dəyməsinlər vəssəlam–şüdtamam.

Sonra üzünü məclis əhlinə tutub dedi:

–Nə deyirsiniz, camaat, razısınız?

Camaat da hamısı bir səslə cavab verdilər:

–Bəli, bəli, razıyıq.

Oturanlardan bir nazik, itiburun kişi dedi:

–Həzrəti–hacıdan razılıq edib gedək.

Bu sözün dalınca bir fatihə deyib ayağa qalxdıq. Adamlar çıxıb getdilər. Hacı Muxtar üzünü mənə tutub, əvvəl doyunca güldü, sonra dedi:

–Bax, Tamaşa elə! Onları plovlayıb, cəmi– əimmei–əthara and içdim, bir fayda vermədi. Helə ki, dələduz adı ortaya gəldi, hamı qorxudan siçan deşiyi axtarmağa başladılar! Bunlara nə deməli və adlarını nə çağırmalı?!

s.v.3

MƏKTUBLAR

Müxbiri-möhtərəmimiz cənab Məmmədəli Sidqizadəyə Naxçıvanda.

Maarifpərvərim! Bu məktubumuz cənabınıza yetişən kibi nəhayət rica olunur Naxçıvandan bizə əhvalatlar yazıb, idarəmizi sərfə buyurasınız. Ondan ötəri ki, çoxdan bəridir ki, məktubunuz yetişməyir və bilməyirik bizim qələmi-münaqişəmiz tərəqqi ilə sizin cəmətə nə tövr təsir edir. Fəqət, bilməlisiniz ki, bu münaqişat Əhməd bəy məsələsi deyil, bəlkə, Üzeyir kibi bir yarımçığın bizim tərəfimizdən tənqid olunmuş «opera»sını əhəmiyyətdən salmamasıdır və qardaşı Çeyhun bəy də bu barədə etdiyi pravakasiyanı qələm yazmaqdan acizdir.

Əmin olun ki, bizim qeyri məsələlərlə işimiz, rücuumuz olmayıb. Safi-sadiqanə öz məsləkimizdə davam edib, tənqiddə layiq zatə bilmərrə aman verməyəcəyik və bir də yaxşı olardı ki, Naxçıvanda bizə bir səhihül-qövl vəl-fel zatı müərriflik ediniz ki, bizim məcmuəmiz oralara da birər çataydı.

Qəlbən əqbalımıza talib Ə.Əzimzadə [İmza]

Bəd ət-təhrir: «Məzhəkə» «həcvi-məlih» jurnalına tərəf tutdu, xatir saxladı. Sual olunur:

Dəxi nə məcmuəbazlıqdır! O nə jurnaldır?! Bizə etiraz edən cənablar, görünür, bir az mətbuat işində xamdırlar. Səhih mənbədən xəbərimiz var ki, ətrafdan etiraz edənləri Bakıda sakin olan bir nəfər B.A. isimli zat təhrik etmişdir. Eyb etməz, bu da keçər gedər.

s.v.4

«Мола Наср – ЭДИН»

«Molla – Nəsrəddin» idarəsi

«-----» 192

BAKI

г. Баку

Xalq rəssamı və əziz yoldaş möhtərəm Əzimzadəyə

Gərək bunu bilmək ki, mən özüm fitrətən həmişə gurultulu nümayişlərdən uzaq olmuşam, o dərəcəyə kimi ki, mənim özümə aid olan yubileyləri qəbul etməmişəm və lakin buna baxmayaraq, genə sənin yubiley axşamı bir tövr özümü o taya süründürdüm və burada da mənimki gətirmədi. O yerdə ki, səni qoltuqlayıb səhnəyə aparırdım zalım oğlu «dərviş» yoldaşımın zoru ilə səni mənim əlimdən aldı. Digər tərəfdən də müzəyyən surətdə cildə verdiyimiz «Molla Nəsrəddin» məcmuəsi hədsiz tətillərin bə-rəkətindən öz vaxtında hazır olmadı və yubiley axşamı əlimizi boş qoydu.

Sən gərək inanasan, mən ikiüzlülüğü bacaran deyiləm və sənin bu bayramına səmimi qəlbdən şərikəm və borclu bilirəm yenə, dəfələrlə bu birinci nömrədən başlayıb sənin xidmətini məcmuəmiz vasitəsilə meydana qoyam və iyirmi il bundan əqdəm bizdə iştirakını orada qeyd edəm.

Sənin qoca yoldaşın Cəlil Məhəmməd Quluzadə, «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin həmişəki müdiri və mühərriri.

[İmza]

Bakı, 7 may 1927

s.v. 6

ДИРЕКЦИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ВЫСТАВОК и ПАНОРАМ

14 / V. 1941г.

20 V 41.

Уважаемый тов. Азим – заде!

Дирекция художественных выставок и панорам организует в июне 1941 г. в Москве Всесоюзную выставку советской акварели.

Выставка будет носить ретроспективный характер и на ней должны быть представлены лучшие работы советских художников (и архитекторов) за время с 1918 г.

Кроме станковой акварели и книжной иллюстрации, на выставке могут быть показаны и эскизы оформления революционных праздников.

В связи с этим просим Вас отобрать имеющиеся у Вас акварели, а также указать, из каких музеев необходимо получить Ваши акварели для экспонирования.

ДИРЕКТОР ХУДОЖЕСТВЕННЫХ
ВЫСТАВОК и ПАНОРАМ: подпись: / Быков/
НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА

ВЫСТАВОК: подпись:

(Яковлев)

- 1) Музей Изящ . Искус. Азер – на
- 2) Музей Им. Сталина
- 3) Музей Истории Религии пр Аз- не.

СОЮЗ СОВЕТСКИХ ХУДОЖНИК ССР

Кузнецкий мост, 22 ОРГКОМИТЕТ

28 апреля 1940 год

s.v.28

НАРОДНОМУ ХУДОЖНИКУ АЗЕРБАЙДЖАНА

Т. Азиму АЗИМЗАДЕ

Ваша выставка будет открыта в Московском Центральном доме Работников Искусств, как только придут в Москву Ваши картины.

Чертежные работы по написанию этикетки могут задержать открытие выставки, поэтому просим Вас, составить текст подписей совместно с искусствоведом т. веймарном, которому Оргкомитет ССХ СССР

поручает литературную обработку подписей к экспонируемым Вашим картинам.

Просим Вас ознакомить т. веймарна со всеми Вашими произведениями и при отборе картин для экспозиции учесть его пожелания.

Ваш вызов на выставку будет нами выполнен как только картины придут в Москву.

Отв. Секретарь Оргкомитета Титов

s.v. 28

Глубоко уважаемый Герасим Бенедиктович!

Я покидаю Москву с твёрдой надеждой, выдвинутый Вашим обещанием, что монография Я.Д.Радиной выйдет в этом году. Вы, надеюсь, простите это маленькое напоминание, которое прошу рассматривать скорей, как уверенность в точности издательского плана.

Примите мой сердечный привет.

Москва, Цветной бульвар, 25. Гос. Издательство «Искусство», сектор книги.

s.v. 5

ДИРЕКТОРУ ДЖАПАРИДЗЕСКОГО МРПТ

Т. Азимзаде

На основании распоряжения Наркома Торговли Азербайдж. ССР тов. Ахмадова с получением сего, Вам надлежит произвести отпуск всех нормируемых продуктов тов. Азим-Заде Азим за июнь и июль месяцы одновременно.

За этот же период обеспечьте отоваривание сахарных карточек исключительно сахаром рафинадом.

Одновременно Вам поручается систематически обеспечить тов. Азим-Заде табаком.

Начальник Орган из. Торговли и Обпита НКТ Азербайдж. ССР

(Фарадж- Заде) подпись:

s.v. 28

Azərbaycan İstehlak Cəmiyyətləri İttifaqı

«Azərİttifaq»

Baku 5 may 1927 q.

Rəssam yoldaş Əzim-zadənin 20 illik yubileyini aparan «Türk kommunist» qəzetəsi idarəsi cümbündəki yubiley komisiyonına.

Azərbaycan İstehlak Kooperativləri İttifaqının idarəsi rəssam yoldaş Əzim Əzimzadəni 20 illik yubileyi münasibətilə təbrik edir. İyirmi il ərzində sərf etdiyi zəhmət nəticəsində yoldaş Əzimzadənin aparmış olduğu dəyərli rəssamlıq və ictimai işlərində böyük məharət qazandırmışdır-göstərmişdir.

Azərİttifaq idarəsi yoldaş Əzimzadənin xidmətini təqdir edərək, onun gələcəkdə dəxi Şura mədəniyyəti və sağlam yaşayış yaradılması sahəsində aparacağı işlərində müvəfəqqiyyətlərə nail olmasını arzu edir.

[İmzalar]

s.v. 12

МНОГОУВАЖАЕМОМУ УЧИТЕЛЮ
НАР. ХУДОЖНИКУ Аз. ССР

Т. Азим Азим-Задє

Мы, юные художники, пионеры- кружковцы республиканского дома художественного воспитания детей ЕКП Аз. ССР, приподносим вам наш скромный дар с наилучшими пожеланиями в вашей замечательной творческой жизни.

ЮНЫЕ ХУДОЖНИКИ ИЗ СТУДИИ РДХВД НКП Аз ССР

5 / II 43.

5 II. 43

6 марта 1940

Народному художнику Азербайджанской ССР, орденоносцу Азим-Заде Азиму от художников Азербайджана в день открытия персональной выставки.

Оргкомитет Союза Советских Художников Аз. ССР.

s.v.12

Совет Дома Интеллекции им. Физули просит Вас, не позже 27 \ XI-42 г. представить план работы Вашей секции на декабрь с.г.

ДИРЕКТОР

ДОМА ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ им. Физули

(Г.КЕРИМОВА) [подпись].

s.v. 28

MÜXTƏLİF SƏNƏDLƏR

Vəsiqə

Bu vəsiqə rəssam Əzim Əzim Zadəyə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi böyük rəyasət heyətinin 16 iyul 1927-ci il tarixli qərarı üzrə Azərbaycan Sosialist Cumhuriyyət xalq artisti Adı verilmiş olduğunu təsbit üzrə verilərək lazımi imzalar və möhürlə təsdiq edilir.

Xalq Maarif Komissarı: [imza]

X.M.K. Kolleg. Katibi: [imza]

s.v. 11

Удостоверение

109

Настоящее удостоверение выдано художнику АЗИМ- ЗАДЕ Азиму в том, что ему, согласно постановления Большого Президиума АЗЦИК а от 16 / VII-1927 г. присуждено звание народного артиста Азербайджанской Советской Социалистической Республики, что подписями и приложением печати удостоверяется.

Зам. Наркомпресс.

Секр. Коллегии НКП [подпись]

s.v. 11

AZƏRBAYCAN MƏRKƏZİ İCRAİYYƏ KOMİTƏSİ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЦЕНТРАЛЬНЫЙ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ .

№ 16. 20

18 Июля 1927 il.

Az. MİK... Divan Rəyasət iclasından İqtibas

Выписка из протокола № ...7... заседания Большого

Президиума Аз ЦИК а

От «16»..... Июля.....1927 года.

§§	Dinləndi: Слушали:	Qərar: Постонавили:
20	О присвоении т. Азим звания народного артиста / Вн. НК Просим/ / Докл. Т.А.Мамедова Д. № 214. Секретарь Аз ЦИК а:	Просвоить т. АЗИМ Азиму з Народного артиста (А.Мамедов)

	Верно: Зав. Секретариатом Президиума Аз ЦИК с (Б.Ирзабеков)	
--	--	--

s.v. 9

Rəssam Əzim Əzimzadənin

XX illik yubileyi

1907–1927

Bakı 5 may 1927 il

20 летний юбилей

художника

АЗИМ АЗИМ- ЗАДЕ

Баку, 5 мая 1927 г.

Rəssam Əzim Əzimzadənin iyirmi illik yubileyini keçirmək üçün türkcə «Kommunist» qəzetinin yanında düzəlmiş yubiley komiyonu may

ayının 5-də axşam saat 8-də türk mədəniyyəti evində (səbiq İsmailiyə) vaxt olacaq təntənəli iclasda iştirak etməyinizi rica edir.

Yubiley komissiyası.

Fəxri sədrlər:

- | | |
|---------------------------|---------------------|
| 1) Musabəyov | 7) Axundov Ruhulla |
| 2) Ağamalı oğlu | 8) Dadaş Bünyadzadə |
| 3) Karayev | 9) Konizqin |
| 4) L. Mirzoyan | 10) İvanov |
| 5) Ağaverdiyev | 11) Cəbiyev Həbib |
| 6) Soltan-Məcid Əfəndiyev | 12) Cəlil Məhəmməd |

Qulu-zadə

(Mola Nəsrədin)

Yubiley komissiyasının sədri: [imza].

Əhməd Bədi Triniç

ÜZVLƏR:

- | | |
|--------------|--------------|
| 1) Axundzadə | 16) Margolis |
| 2) Arutyunov | 17) Magit |

113

- | | |
|---------------------|---------------------|
| 3) Abasov H. | 18) Ordubadi |
| 4) Babayev Ə.Ə. | 19) Paqasov Nikolay |
| 5) Valentinov | 20) Rüstəmzadə |
| 6) Heydərov Qədir | 21) Soltanova Ayna |
| 7) C.Cabbarlı | 22) professor |
| 8) Dorş | Slatkorepsev |
| 9) Eldarov | 23) Səfərov |
| 10) Kərimov Əli | Məhəmmədəli |
| 11) Kasimov Pənah | 24) Terekuliyev |
| 12) Qniz | 25) Terpegosov |
| 13) Levik | 26) Fabri |
| 14) Lifşits Mixayil | 27) Xanbudaqov |
| 15) Mekrti içyans | 28) Xəlil İbrahim |
| | 29) Əminbəyli |
| | 30) Əfəndiyev M.S. |

s.v. 8

Юбилейная Комиссия при Редакции газеты «Коммунист» на тюрк. яз. по проведению **двадцатилетнего юбилея художника Азима Азим – Заде** просит Вас пожаловать на торжество, имеющее быть 5-го Мая в 8 часов вечера, в помещении дома Тюркской Культуры (бывш. «Исмаилие») по Коммунистической улице.

Юбилейная Комиссия

114

Почетные председатели

- | | |
|-------------------|---------------------------|
| 1. Мусабеков | 7. Рухулла Ахундов |
| 2. Агамали- оглы | 8. Дадаш Буниат - Заде |
| 3. Караев | 9. Конушкин |
| 4. Мирзоян Л. | 10. Иванов |
| 5. Агавердиев | 11. Габиб Джабиев |
| 6. Эфендиев С. М. | 12. Дж. Мамед- Кули- Заде |

(Молла Насредд.)

Председатель Юбилейной Комиссии [подпись].

Ахмед- Беди Тринич.

Члены:

- | | |
|-----------------|---------------------------|
| 1.Ахунд – заде | 16. Магит |
| 2. Арутюнов | 17. Ордубади |
| 3. Абасов Г. А. | 18. Погосов Н. А. |
| 4. Бабаев А. Р. | 19. Рустам- заде Сулейман |

- | | |
|--------------------|--------------------|
| 5. Валентинов | 20. Столяров |
| 6. Гейдаров Кадыр | 21. Султанова Айна |
| 7. Джабарлы Джафар | 22. Сладкопевцев |
| 8. Дорш | 23. Сафаров М. А. |
| 9. Эдаров | 24. Терегулов Х. |
| 10. Керимов Али | 25. Тер- Погосов |
| 11. Касимов Панах | 26. Фабри |
| 12. Левик | 27. Ханбудагов |
| 13. Лифшиц Михаил | 28. Халил- Ибрагим |
| 14. Мкрытычян | 29. Эминбейли |
| 15. Марголис | 30. Эфендиев М. С. |

s.v. 8

В Оргкомитет Союза Совет и худож Скульптор Аз ССР

Народ. Худож. Респуб. орденосца Азима Аслановича
Азимзаде

ЗАЯВЛЕНИЕ

116

Прошу принять меня в ряды членов Союза Совет. Худож. Азербайджана, так как работая по линии Изо. Искусства в Азерб- не 33 года, я желаю работать по секц.

15/VI 39.

Принять в члены Союза Советских
Художников Аз ССР по основной
секции живописи и принятия участия
в секции графики.

16 / VI-39 г.

s.v.18

СПЕЦЛЕЧ С АНУРПРАВЛЕНИЯ ПРИ НКЗДРАВЕ Аз. ССР

КОПИЯ

28 Февраля 1939г.

Тов. АЗИМ-Заде Азим страдает церебральным артериосклерозом миокардиопатией склеротической и общим ожирением. Он может работать по своей специальности в облегченных условиях труда, административной работы нести не может.

Проф. АММОСОВ

ЧЛЕНЫ КОМИССИИ: Д-р АБИЕВ
Д-р КАУФМАН
Д-р ТУРКИЯ

Верно: секретарь [подпись]

s.v. 21

Azərbaycan SSR Baş Sovetinin Prezidumu

Əzimzadə Əzim

Əslan oğlu yoldaşa

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının XX illiyi münasibətilə
Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Baş Sovetinin Prezidiumu 1940 il 27
aprel tarixli fərmanı ilə sizi

FƏXRİ FƏRMANLA

təltif edir

Azərbaycan SSR Baş Soveti Prezidiumunun sədri

B.Kasumov [imza]

Azərbaycan SSR Baş Soveti Prezidiumunun katibi

X.Efendiyev [imza]

№ 175

23 dekabr 1940 il

Bakı şəhəri

s.v. 26

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Baş Sovetinin
Prezidiumu

FƏRMAN

Respublika qarşısında görkəmli xidmət
etdiyinə görə, Azərbaycan Sovet Sosialist
Respublikası Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi
Prezidiumunun «16» iyul 1927 il tarixli
qərarı ilə Əzimzadə Əzim Aslan oğlu
yoldaşa Azərbaycan SSR Xalq artisti
adı verildiyi üçün ona verilir.

Azərbaycan SSR Baş Prezidiumunun sədri

[imza:] B. Kasumov

Azərbaycan SSR Baş Soveti Prezidiumunun katibi

[imza:] X. Efendiyev

5 iyun 1941 il.

Bakı şəhəri, № 21

120

1940 - cı ildə Əzimzadənin fərdi sərgisi və yubileyinə hazırlıqla əlaqədar komissiya təşkil etmək üçün təklif mənə və Əzimzadəyə tapşırılmışdı. Əzimzadə məni evinə dəvət etdi və bu siyahını öz əli ilə yazıb verdi. Həmin siyahı o vaxtdan məndə qalmışdır.

Mürsəl Nəcəfov

31 / VII 61 il

Выставоч. Комитет и Комиссия

Почет . председатели

Касимов М. Б.

Герасимов А. М.

Якубов Теймур

Якубов Ахай

Гулиев Теймур

Гиндии А. М.

Чайко П. П.

Сарян М.

Рихирев А. И.

Николадзе

Быков Э. Н.

Титов И. Ф.

Ара Саргсян

Бабаян Вардгес

Манизер.

Рягискии

Буре Л. Л.

Председатель

Мирза Ибрагимов

Зам. пред. Сулейм. Рагимов

Члены комиссии

1) Гаджибеков У.

15) Алекперов Алеск.

2) С. Вургун

16) Халыков Гаэ.

3) Ордубади М. С.

17) Гарчаков А. П.

4) Сарабский Г. Г.

18) Ахундов И.

- | | |
|----------------------|---------------------|
| 5) Мамедова Шевк. | 19) Саламзаде С. |
| 6) Козин Я. Д. | 20) Беделбейли Эфр. |
| 7) Булбул | 21) Власов М. А. |
| 8) Мкртычян А. П. | 22) Мустафаев Г. |
| 9) Хромченко | 23) Мангасаров Ш. |
| 10) Сагиян М. М. | 24) Гасанов О. А. |
| 11) Мустафаев Р. | 25) Рышенько И. Г. |
| 12) Зейнал Халил | 26) Касимов Э. Нв. |
| 13) Сулейман Рустем. | 27) Алиев Азим |
| 14) Расул Рза | 28) Наджафов М. |

s.v. 23

Тов. Бантамину

Настоящим удостоверяю, что письмо Азимзаде (Арх 33, Г – 2, 31), адресованное сектору книги издательства «Искусство» (тов. Бандалину Г.Б.) не является автографом Азимзаде, а написано по просьбе Азимзаде Б.В.Веймарном (ныне член-корреспондент Академии Художеств СССР, зав, сектором искусства Народов СССР Академии Художев. СССР). Почерк Б.В.Веймарна знаю хорошо . Кроме того, мне известно, что в 1940 году во время выставки Азимзаде в Москве Веймарн

составлял каталог выставки; и вообще помогал Азиму Азимзаде.
Данное письмо написано в Москве.

Мурсал Наджафов

22. X 65

Баку

s.v.5

ŞEİR

RƏSSAM ƏZİM ƏZİMƏDƏYƏ

(Fəaliyyətinin 20 illiyi münasibətilə)

Azəri mülkündə qoca təbiət,
Bəsləmiş qoynunda bir rəssam səni.
Etmisən ellərə sən xeyli xidmət,
Çoxdandır tanıyır xalq tamam səni.

124

Bir zaman hiylənin üstün açardın,
Təzvirləri ortalığa saçardın.
Zülm əlindən qürbətlərə qaçardın,
İzlərdi cəlladlar sübhü şam səni.

Sən olmuşdun inqilabın əsgəri,
Çöstərdin qonqalarda hünəri.
İyirminci əsrin başından bəri,
Mübariz görərdim mən müdam səni.

Odlu qazanlarda qaynadın, bişdin,
Gəldin, qərəz, məqsədinə irişdin.
Sevdiyin siniflə azad görüşdün,
Çəkərdi bu səmtə bir ilham səni.

Kömürlü qələmi götürsən ələ,
Azar əlin, bundan sonra seyr elə.
Tamaşa qıl süsənlərə, sünbülə,
Qoy görsün çiçəkli nar, badam səni.

Qazaq qəzasında Göyəzən, Didvan,
Müştaqdır üzünə, getgilən mehman.
Lənkəran, həm Quba, Şamaxı, Səlyan,
Çağırır Kür, Araz, həm Ağdam səni.

Oturmuşuq bu Bakıda nahaq biz,

Çəl səninlə Pirallaha çıxmaq biz.
Xızı dakı gil dağlara baxmaq biz,
İstərəm hər yerə aparam səni.

Vardır o yerlərdə köhnə qalalar,
Sıldırım qayalar, dərin dərələr.
Təbiət söz vermiş, Əzimim gələr,
Cözlüyür hamısı, vəssəlam, səni.

Azəri mülkünü bütün gəz, dolan,
Çörsünlər qoy səni sığırçı, çoban.
Bağban, kotançı, xana toxuyan,
Qalmasın görməmiş bir adam səni.

Mənim dediklərim gəlsinlər başa,
Ömrün uzun olsun, səlamət yaşa,
Səmimi təbrikdir əziz qardaşa,
Mən fəal istirəm ilmüdam səni.

/ «İnqilab və mədəniyyət», № 4– 5, 1927.

s. v. 31.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	3
TƏRCÜMEYİ-HALLARI.....	

